

WYDZIAŁ
ARCHEOLOGII
Uniwersytet Warszawski

Epoka kamienia
– odkrycia, metody,
interpretacje

14.03.2022

Archeologia
cmentarzy
żydowskich
w Europie Centralnej

14.03.2022

Intra-Cross-Craft Analysis
Workshop:
Investigating
Linkages within
Craft Industries

15.03.2022

Ceramika bałtyjska
i germańska od
wczesnej epoki żelaza
po początek okresu
wczesnego średniowiecza

16.03.2022

Archeologia Wysokogórska:
badania granic adaptacji
środowiskowej

16-17.03.2022

Populus Masoviae Medi Aevi,
czyli zagadka stulecia –
nowe perspektywy badań
nad średniowiecznymi
cmentarzyskami z konstrukcjami
kamiennymi z Mazowsza
i Podlasia

17.03.2022

Las facetas de la complejidad
social en la América
precolombina – Sesión
en honor del profesor
Krzysztof Makowski (PUCP)
en el septuagésimo aniversario
de su Nacimiento

17-18.03.2022

Wykład otwarty
Keynote lecture

Diamantis Panagiotopoulos
(Uniwersytet w Heidelbergu)

14.03.2022

Wykład towarzyszący
Accompanying lecture

Anna Juga-Szymańska

18.03.2022

2. Konferencja
Wydziału
Archeologii UW
„Przeszłość ma
przyszłość!/
The Past has a
Future!”

Przeszłość ma przyszłość! / The Past Has a Future!

3. Konferencja naukowa Wydziału Archeologii

Uniwersytetu Warszawskiego

(14-18.03.2022)

Przeszłość ma przyszłość! / The Past Has a Future!

3rd Scientific Conference of the Faculty of Archaeology,

University of Warsaw

(14-18.03.2022)

Książka abstraktów/ Book of Abstracts

redakcja/ edited by

Michał Przeździecki, Marcin Wagner

Warszawa 2022

Szanowni Czytelnicy,

Z przyjemnością prezentujemy program 3. Konferencji Naukowej Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego pt. „Przeszłość ma przyszłość!/ The Past Has a Future!”. Poza listą wystąpień i posterów znajdują w nim Państwo zestaw streszczeń* oraz garść niezbędnych informacji organizacyjnych.

Tegoroczna Konferencja, ze względu na wciąż trwającą pandemię Covid-19 odbywać się będzie w formie hybrydowej lub on-line za pośrednictwem platformy Zoom.

Jest to wydarzenie o zasięgu ogólnopolskim i międzynarodowym, z szerokim mottem wiodącym „Przeszłość ma przyszłość!”. Już po raz trzeci wokół tego motta, pracownicy Wydziału Archeologii UW: Stephanie Aulsebrook, Marcin Białowarczuk, Dariusz Błaszczyk, Rafał Fetner, Miłosz Giersz, Artur Grabarek, Michał Przeździecki, Katarzyna Pyżewicz, Maciej Sobczyk, Paweł Szymański, Alexei Vranich, Marcin Wagner, Janusz Wołoszyn zorganizowali siedem odrębnych sesji lub warsztatów tematycznych.

Obrady, w których bierze udział ponad 30 uczestników z zagranicy i 100 z Polski toczyć się będą przez pięć kolejnych dni marca (14–18.03.2022 r.). W tym czasie zaplanowanych zostało niemal 100 wystąpień oraz sześć posterów obejmujących szeroki zakres chronologiczny, geograficzny i tematyczny. W pierwszym dniu Konferencji wygłoszony będzie uroczysty wykład otwierający, pt. „Digging in the 21st century. Archaeological excavation as a methodological challenge and social commitment”. Jego autorem jest wybitny archeolog specjalizujący się w archeologii egejskiej Profesor Diamantis Panagiotopoulos z Uniwersytetu w Heidelbergu. Z kolei w piątek na zamknięcie obrad dr Anna Jurga-Szymańska wygłosi wykład otwarty dotyczący archiwum WAUW.

Składając w Państwa ręce niniejszą książkę abstraktów, chcielibyśmy bardzo serdecznie podziękować Organizatorom poszczególnych sesji za ich wkład i zaangażowanie.

Życzymy Państwu interesujących obrad i wielu inspirujących dyskusji!

Organizatorzy
Michał Przeździecki, Marcin Wagner

*Abstrakty zostały opublikowane w formie, dostarczonej przez Organizatorów poszczególnych sesji.

Dear Readers,

It is our pleasure to present the programme of the 3rd Conference of the Faculty of Archaeology University of Warsaw 'Przeszłość ma przyszłość!/ The Past Has a Future!'. In addition to the list of presentations and posters, you will find a set of summaries* and a handful of necessary organizational information.

This year's conference, due to the ongoing Covid-19 pandemic, will be held entirely hybrid and online, as a series of Zoom meetings.

It is both a national and international event reflecting its general motto: The Past Has a Future! This is the third time around this motto, colleagues from the Faculty of Archaeology UW: Stephanie Aulsebrook, Marcin Białowarczuk, Dariusz Błaszczuk, Rafał Fetner, Miłosz Giersz, Artur Grabarek, Michał Przeździecki, Katarzyna Pyżewicz, Maciej Sobczyk, Paweł Szymański, Alexei Vranich, Marcin Wagner and Janusz Wołoszyn organised seven sessions and workshops devoted to specific thematic fields in archaeology.

Over 30 participants from abroad and 100 participants from Poland are taking part in the parallel sessions during five consecutive days in March (14-18.03.2022). During this time, almost 100 papers and six posters were planned covering a wide chronological, spatial and thematic range. On the first day of the Conference, a special keynote public lecture is organised, entitled 'Digging in the 21st century. Archaeological excavation as a methodological challenge and social commitment'. Its author is professor Diamantis Panagiotopoulos from the University of Heidelberg, an outstanding specialist in Aegean Bronze Age archaeology. On Friday, Dr. Anna Juga-Szymańska will give a lecture on the archives of the Faculty of Archaeology, University of Warsaw.

In presenting this Book of Abstracts, we would like to warmly thank all the session organisers for their intensive work and commitment.

We wish you all interesting proceedings and many inspiring discussions!

The organisers
Michał Przeździecki, Marcin Wagner

*Abstracts have been published here in the form submitted by the Organizers of each session.

Spis treści/ Contents:

Program konferencji/ Conference Programme	1
Spis abstraktów z podziałem na sesje/ List of Abstracts according to the Sessions	2
Abstrakty/ Abstracts	15
1. <i>Digging in the 21st century. Archaeological excavation as a methodological challenge and social commitment</i> – Wykład otwarty/ Keynote Public Lecture	15
2. <i>Archiwum Wydziału Archeologii UW. Przeszłość ma przyszłość?</i> – Wykład towarzyszący/ Accompanying Lecture	17
3. <i>Epoka kamienia - odkrycia, metody, interpretacje</i>	19
4. <i>Archeologia cmentarzy żydowskich w Europie Centralnej</i>	27
5. <i>Intra-Cross-Craft Analysis Workshop: Investigating Linkages within Craft Industries</i>	33
6. <i>Ceramika bałtyjska i germańska od wczesnej epoki żelaza po początek okresu wczesnego średniowiecza</i>	39
7. <i>High Mountain Archeology: Studies of the Limits of Environmental Adaptation</i>	45
8. <i>Populus Masoviae Medi Aevi, czyli zagadka stulecia – nowe perspektywy badań nad średniowiecznymi cmentarzyskami z konstrukcjami kamiennymi z Mazowsza i Podlasia</i>	49
9. <i>Las facetas de la complejidad social en la América precolombina – Sesión en honor del profesor Krzysztof Makowski (PUCP) en el septuagésimo aniversario de su Nacimiento</i>	53
10. Sesja posterowa/ Posters Session	59

Komitet naukowy/ Scientific Committee

prof. dr hab. Kazimierz Lewartowski
prof. dr hab. Barbara Kaim
prof. dr hab. Iwona Modrzewska-Pianetti
prof. dr hab. Karol Szymczak

Organizatorzy techniczni/ Technical Organisers

Miron Bogacki
Ireneusz Nazaruk

Pomoc studencka/ Student Helpers

Antonina Bednarkiewicz
Klaudia Belkiewicz
Jan Duda
Elwira Dybisz
Michał Jesionowski
Aleksandra Jaszczurowska
Kacper Konofał
Bartłomiej Kukła
Maciej Krajewski
Piotr Kuźlik
Aleksandra Pękala
Jarema Sługocki
Barbara Szymańska
Iga Szwed
Antonina Środa

Dzień Day	Sesje Sessions			
Poniedziałek Monday, 14.03.2022	<i>Epoka kamienia – odkrycia, metody, interpretacje</i> 8:40-18:30	<i>Archeologia cmentarzy żydowskich w Europie Centralnej</i> 9:30-17:10		 <p>Diamantis Panagiotopoulos Digging in the 21st century. Archaeological excavation as a methodological challenge and social commitment 18.00</p>
Wtorek Tuesday, 15.03.2022	<i>Intra-Cross-Craft Analysis Workshop: Investigating Linkages within Craft Industries</i> 9:30-18:10			Sesja posterowa Posters Session 13:30-14:00
Środa Wednesday, 16.03.2022	<i>Ceramika bałtyjska i germańska od wczesnej epoki żelaza po początek okresu wczesnego średniowiecza</i> 9:50-18:10	<i>High Mountain Archeology: Studies of the Limits of Environmental Adaptation</i> 14:30-17:50		
Czwartek Thursday, 17.03.2022	<i>Populus Masoviae Medi Aevi, czyli zagadka stulecia – nowe perspektywy badań nad średniowiecznymi cmentarzyskami z konstrukcjami kamiennymi z Mazowsza i Podlasia</i> 9:30-13:10	<i>High Mountain Archeology: Studies of the Limits of Environmental Adaptation</i> 14:30-17:30	<i>Las facetas de la complejidad social en la América precolombina - Sesión en honor del profesor Krzysztof Makowski (PUCP) en el septuagésimo aniversario de su nacimiento</i> 14:30-18.10	
Piątek Friday, 18.03.2022			<i>Las facetas de la complejidad social en la América precolombina – Sesión en honor del profesor Krzysztof Makowski (PUCP) en el septuagésimo aniversario de su Nacimiento</i> 14:30-18.10	 <p>Anna Juga-Szymańska Archiwum Wydziału Archeologii UW. Przeszłość ma przyszłość? 11.30</p>

Godzina Hour	<i>Epoka kamienia – odkrycia, metody, interpretacje</i>
8:40-8:50	Karol Szymczak <i>Powitanie uczestników sesji</i>
8:50-9:10	Witold Grużdź, Katarzyna Pyzewicz, Witold Migal <i>Nowe dane na temat zasiedlenia terenów południowo-wschodniej Polski w środkowym i górnym paleolicie</i>
9:10-9:30	Piotr Wojtal, Jarosław Wilczyński, <i>Krajobraz po uczcie. Badania zooarcheologiczne szczątków zwierząt ze środkowoeuropejskich stanowisk graweckich</i>
9:30-9:50	Larissa Kulakovska, Maria Łanczont, Marta Połtowicz-Bobak, Dariusz Bobak, Laëtitia Demay, Olesia Kononenko, Anna Lemanik, Przemysław Mroczek, Adam Nadachowski, Karol Standzikowski, Vitaly Usik <i>Nowe badania na graweckim stanowisku Doroshivtsi III (Ukraina)</i>
9:50-10:10	Dariusz Bobak, Maria Łanczont, Przemysław Mroczek., Marta Połtowicz-Bobak, Karol Standzikowski <i>Nowe ślady osadnictwa górnopaleolitycznego na Płaskowyżu Głubczyckim</i>
10:10-10:30	Katarzyna Kerneder-Gubała <i>Schyłkowopaleolityczna kopalnia krzemienia czekoladowego Orońsko 2 (woj. mazowieckie) w świetle analiz materiałów krzemiennych i datowań C14</i>
10:30-10:50	Michał Przeździecki <i>Technologia obróbki krzemienia w kulturze świderskiej – koncepcja, metoda, technika</i>
10:50-11:10	Dyskusja/ Discussion
11:10-11:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
11:30-11:50	Małgorzata Kot, Claudio Berto, Natalia Gryczewska, Grzegorz Czajka, Maryna Komar, Magdalena Moskal-del Hoyo, Marcin Szymanek <i>When the Final Palaeolithic Meets the Holocene: Newest Results on Ephemeral Human Occupation in Ciasna Cave (Kraków-Częstochowa Upland)</i>
11:50-12:10	Magdalena Sudoł-Procyk, Hubert Binnebesel, Magdalena Malak <i>Krzemień czekoladowy z Doliny Udorki w świetle najnowszych badań wykopaliskowych na stanowisku Poręba Dzierżna 24 oraz prospekcji terenowych w rejonie wychodni surowca</i>
12:10-12:30	Piotr Chachlikowski <i>„Dar glaciału” – eratyki fennoskandzkie. Lityczne eldorado pradziejowych mieszkańców Niżu Polskiego</i>
12:30-12:50	Aldona Kurzawska, Iwona Sobkowiak-Tabaka, Karina Apolinarska, Anna Głód <i>Musze małży na stanowiskach neolitycznych Polski</i>
12:50-13:10	Dyskusja/ Discussion
13:10-14:30	Przerwa obiadowa/ Lunch Break
14:30-14:50	Marcin Dziewanowski <i>Początki neolitu na Dolnym Nadodrzu w świetle wyników mikroregionalnych badań osadniczych</i>
14:50-15:10	Aldona Mueller-Bieniek, Marcin Dziewanowski <i>Pierwsi rolnicy Dolnego Nadodrza w świetle najnowszych badań archeobotanicznych</i>
15:10-15:30	Jerzy Sikora, Dominik Kacper Piąza, Piotr Papiernik, Piotr Kittel, Joanna Rennwanz, Magdalena Długosz-Lisiecka, Marcin Krystek <i>Odkrycie relików osady KCWR w Ostrowitem (stan. 2), gm. Chojnice, woj. pomorskie</i>
15:30-15:50	Artur Grabarek <i>Materiały zabytkowe społeczności zakarpackich na stanowisku 6 w Podlesiu, gm. Oleśnica, woj. świętokrzyskie</i>

Godzina Hour	<i>Epoka kamienia – odkrycia, metody, interpretacje</i>
15:50-16:10	Dyskusja/ Discussion
16:10-16:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
16:30-16:50	Stanisław Wilk <i>W poszukiwaniu początków eneolitu na Wyżynie Małopolskiej</i>
16:50-17:10	Marcin M. Przybyła <i>Nowe odkrycia grobowców megalitycznych kultury pucharów lejkowatych w zachodniej Małopolsce</i>
17:10-17:30	Iwona Sobkowiak-Tabaka, Bernadeta Kufel-Diakowska, Aleksandr Diachenko <i>Wytwórczość krzemieniarska z trypolskiej osady w Kamieńcu Podolskim (Tatarsky)</i>
17:30-17:50	Adam Wawrusiewicz, Michał Przeździecki, Marcin Frączek, Elżbieta Jaskulska, Iga Szwed, Krzysztof Żurek, Karolina Fularczyk, Klaudia Belkiewicz <i>Ostatni łowcy-zbieracze z nad środkowej Narwi. Wstępne wyniki badań nad obrzędowością funeralną</i>
17:50-18:10	Michał Leloch, Małgorzata Kot, Karol Szymczak <i>Wyniki pierwszego sezonu prac na wysokogórskich stanowiskach ze sztuką naskalną w wąwozie Kyzyl Dara w Uzbekistanie</i>
18:10-18:30	Dyskusja/ Discussion

Godzina Hour	<i>Archeologia cmentarzy żydowskich w Europie Centralnej</i>
9:30-9:50	Organizatorzy sesji <i>Powitanie gości sesji</i>
9:50-10:10	Philippe Blanchard <i>Archaeology as a Source for the Study of Medieval Jewish Cemeteries in Europe</i>
10:10-10:30	Magdalena Bis, Kalina Skóra <i>Archeologia cmentarzy żydowskich Europy Środkowej – stan badań i perspektywy</i>
10:30-10:50	Anna Michałowska-Mycielska <i>Organizacja przestrzeni cmentarzy żydowskich na ziemiach polskich</i>
10:50-11:10	Dyskusja/ Discussion
11:10-11:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
11:30-11:50	Dariusz Rozmus <i>Inwentaryzacja wybranych cmentarzy żydowskich i ich pozostałości na pograniczu obecnego Górnego Śląska i Małopolski – historia, sugestie prawne, badawcze i konserwatorskie</i>
11:50-12:10	Tomasz Cymbalak <i>Gan jehudi na Nowym Mieście w Pradze. Największa nekropolia żydowska w średniowiecznych Czechach w świetle badań archeologicznych</i>
12:10-12:30	Michaela Selmi Wallisova <i>The Jewish Settlement and Cemeteries in Medieval Prague</i>
12:30-12:50	Aleksander Limisiewicz, Jerzy Kichler <i>Wrocław-Stare Miasto, ul. Gwama. Badania wykopaliskowe na zapleczu dawnego cmentarza żydowskiego z XVIII–XIX wieku</i>
12:50-13:10	Dyskusja/ Discussion
13:10-14:30	Przerwa obiadowa/ Lunch Break
14:30-14:50	Wiesław Więckowski, Wojciech Bis <i>Weryfikacyjne badania archeologiczne cmentarzy na warszawskim Bródnie i w Węgrowie. Przyczynek do badań nad żydowskim obrządkiem pogrzebowym</i>
14:50-15:10	Szymon Lenarczyk, Michał Laszczkowski <i>200 lat historii Warszawy w trzydziestu centymetrach ziemi. Cmentarz na Okopowej, dzieje nekropoli poparte badaniami wykopaliskowymi</i>
15:10-15:30	Szymon Lenarczyk, Magdalena Sugalska, Marcin Wagner <i>Nekropola czy park miejski? Cmentarz na Bródnie, dzieje dawne i najnowsze</i>
15:30-15:50	Marcin Wagner <i>Szklane butelki z badań w kwaterze I na cmentarzu żydowskim przy Okopowej 49/51 w Warszawie</i>
15:50-16:10	Dyskusja/ Discussion
16:10-16:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
16:30-16:50	Magdalena Sugalska <i>Jak współpraca archeologii z konserwacją zabytków pomaga odkryć więcej – praca archeologiczne na cmentarzu żydowskim na warszawskiej Woli, sezon badawczy 2021</i>
16:50-17:10	Dyskusja/ Discussion

Godzina Hour	Intra-Cross-Craft Analysis Workshop: Investigating Linkages within Craft Industries
9:30-9:50	Stephanie Aulsebrook <i>Introduction</i>
9:50-10:10	Vasiliki Anevlavi <i>Marble Extraction and its Industry: Case Studies of White Marble Quarries throughout Antiquity</i>
10:10-10:30	Nikolas Papadimitriou, Akis Goumas <i>Interaction among Master Artisans in Early Mycenaean Times</i>
10:30-10:50	Peter Northover <i>How does a Workshop Work?</i>
10:50-11:10	Dyskusja/ Discussion
11:10-11:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
11:30-11:50	Nadia Ben-Marzouk, Giulia Tucci <i>Foreign Imitation in Local Faience Production? (Re)Assessing the Beth Shean Level IX Stamp Seal Group through Intra-Cross-Craft Analysis</i>
11:50-12:10	Anastasia Dakouri-Hild <i>Jacks of all Trades: towards an Understanding of Cross-Craft Fertilization in the Mycenaean Ornamental Industries</i>
12:10-12:30	Agata Ulanowska <i>How many Flax Seeds for a Shirt? Textile Production in Bronze Age Greece from an Intra-Cross-Craft Perspective</i>
12:30-12:50	Stephanie Aulsebrook <i>Craft and Hobby? Components as a Possible Enabler of 'Amateur' Crafters in the Mycenaean World</i>
12:50-13:10	Dyskusja/ Discussion
13:10-14:30	Przerwa obiadowa/ Lunch Break
14:30-14:50	Katarzyna de Lellis-Dany, Magdalena Woźniak <i>Intra-Cross-Craft Approach to Ceramic Spindle Whorls from Old Dongola, Sudan</i>
14:50-15:10	Kyle Jazwa <i>'No Man ever Wetted Clay and then Left it': Intra-Cross-Craft Interaction and Architectural Technologies in Mainland Greece from the Bronze Age to the Archaic Period</i>
15:10-15:30	Florica Mățău <i>Cross-craft Interactions in the Production of a Middle Bronze Age Crucible Identified in the Lower Danube Region</i>
15:30-15:50	Nancy Serwint <i>The Coroplast and the Potter: Considerations on Cross-Craft Specialists</i>
15:50-16:10	Dyskusja/ Discussion
16:10-16:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break

Wtorek/ Tuesday 15.03.2022

Godzina Hour	Intra-Cross-Craft Analysis Workshop: Investigating Linkages within Craft Industries
16:30-16:50	Laura B. Mazow <i>Re-Examining At the Fullers UET 6/2, 414 as a Dialogue between Weaver and Fuller</i>
16:50-17:10	Dawn Hoffman <i>Practical Session: the Metals Family Tree and their Separate Branches – the Variety of Metals: Properties, Treatments and Applications</i>
17:10-17:30	Dawn Hoffman <i>Case Studies: the Metals Family Tree and their Separate Branches – the Variety of Metals: Properties, Treatments and Applications</i>
17:30-17:50	Stephanie Aulsebrook <i>Summarizing Remarks</i>
17:50-18:10	Diskusja/ Discussion

Godzina Hour	Ceramika bałtyjska i germańska od wczesnej epoki żelaza po początek okresu wczesnego średniowiecza
9:50-10:10	Paweł Szymański <i>Powitanie gości sesji</i>
10:10-10:30	Paweł Szymański <i>Dwie główne grupy w ceramice naczyniowej kultury bogaczewskiej. Jak długo trwała ta tradycja?</i>
10:30-10:50	Piotr Iwanicki <i>Naczynia typu "Niedzwica". Cechy, warianty, datowanie</i>
10:50-11:10	Dyskusja/ Discussion
11:10-11:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
11:30-11:50	Agata Chilińska-Früboes <i>Ceramika grobowa kultury Dollkeim-Kovrovo w okresie wpływów rzymskich i w okresie wędrówek ludów</i>
11:50-12:10	Wojciech Nowakowski <i>Między Sambią a Mazurami – naczynia z Nadrowii w kartotece Herberta Jankuhna</i>
12:10-12:30	Sławomir Wadył <i>„Nie z każdej gliny garncarz gamek ulepi”. Garncarstwo z początków wczesnego średniowiecza na Pojezierzu Mazurskim w świetle badań ceramiki z Pasymia</i>
12:30-12:50	Tomasz Nowakiewicz <i>W poszukiwaniu początków koła garncarskiego na ziemiach pruskich</i>
12:50-13:10	Dyskusja/ Discussion
13:10-14:30	Przerwa obiadowa/ Lunch Break
14:30-14:50	Bartłomiej Kaczyński <i>Piec do wypału ceramiki z zespołu osadniczego z wczesnej epoki żelaza w Janówku, pow. legionowski</i>
14:50-15:10	Anna Strobin <i>Ceramika o cechach kultury jastorfskiej z nekropolii w Babim Dole-Borczu, stan. 2, pow. kartuski</i>
15:10-15:30	Michał Kasiński <i>Ceramika jako źródło do poznania dynamiki przemian na pograniczu kultur przeworskiej i jastorfskiej w młodszym okresie przedrzymskim</i>
15:30-15:50	Jarosław Jasiewicz, Andrzej Michałowski, Przemysław Niedzielski <i>Zróżnicowanie chemiczne ceramiki z młodszego okresu przedrzymskiego – podejście numeryczne</i>
15:50-16:10	Dyskusja/ Discussion
16:10-16:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break

Godzina Hour	Ceramika bałtyjska i germańska od wczesnej epoki żelaza po początek okresu wczesnego średniowiecza
16:30-16:50	Grzegorz Raczkowski <i>Ceramika naczyniowa z cmentarzysk kultury przeworskiej z dorzecza środkowej Wisły – wybrane rezultaty badań</i>
16:50-17:10	Artur Błazejewski <i>Nadłabskie wątki ornamentacyjne na ceramice kultury przeworskiej w Polsce południowo-zachodniej</i>
17:10-17:30	Judyta Rodzińska-Nowak <i>Ceramika z grobu książęcego z miejscowości Poprad-Matejovce (Słowacja)</i>
17:30-17:50	Barbara Niezabitowska-Wiśniewska <i>Ceramika wykonana na kole garncarskim jako źródło do badań nad przemianami kulturowymi na Lubelszczyźnie w okresie rzymskim i wczesnej fazie okresu wędrówek ludów – zarys problematyki</i>
17:50-18:10	Dyskusja/ Discussion

Godzina Hour	<i>High Mountain Archeology: Studies of the Limits of Environmental Adaptation</i>
14:30-14:50	William Sillar <i>Quarrying and Carrying Stone across the Andes</i>
14:50-15:10	Jose M. Bastante <i>Machupicchu: Safeguarding is Universal Exceptional Value</i>
15:10-15:30	Denise Pozzi-Escot, Rommel Angeles Falcon <i>Relations between Two Prehispanic Andean Sanctuaries: Pachacamac and Pariacaca</i>
15:30-15:50	Mariusz S. Ziółkowski <i>The Cult of the Mountain Apus and Highland Lakes: Past and Present</i>
15:50-16:10	Dyskusja/ Discussion
16:10-16:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
16:30-16:50	Marta Żuchowska, Ewa Paśnik-Tułowicka <i>Preliminary Study on Meditation Caves of Upper Mustang</i>
16:50-17:10	Michał Gilewski <i>Vertical Economy of Prehispanic Pacific Coast Guatemala</i>
17:10-17:30	Alexei Vranich <i>Tiwanaku as Mountain Observatory</i>
17:30-17:50	Dyskusja/ Discussion

Środa/ Wednesday 16.03.2022

Godzina Hour	High Mountain Archeology: Studies of the Limits of Environmental Adaptation
14:30-14:50	Dagmara M. Socha, Marzena Sykutera, Ruddy Chávez Perea <i>Ritual Drug Use during Inca Human Sacrifices on Ampato Mountain (Peru)</i>
14:50-15:10	Gori Tumi Echevarría López, Luz Marina Monrroy Quiñones <i>Archaeological Excavations at Marcavalle, a Formative Period Settlement in the Andes of Cusco, Peru</i>
15:10-15:30	Sylwia Siemianowska <i>Close to Each Other or Completely Different? Pottery Production in the High Mountain Valleys of the Old Province of Condesuyos</i>
15:30-15:50	Jan Kłaput <i>Zooarchaeological Research on Camelids in the Andes: the Case of the Inca Highland Site of Maucallacta</i>
15:50-16:10	Dyskusja/ Discussion
16:10-16:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
16:30-16:50	Dominika Sieczkowska <i>Inca Water Management, Case of the Chachabamba Archaeological Site (Machu Picchu National Park, Peru)</i>
16:50-17:10	Maciej Sobczyk, Ruddy Chávez Perea <i>Ceremonial Routes and their Facilities. High Mountain Archeology of Apu Coropuna</i>
17:10-17:30	Dyskusja/ Discussion

Godzina Hour	Populus Masoviae Medi Aevi, czyli zagadka stulecia – nowe perspektywy badań nad średniowiecznymi cmentarzyskami z konstrukcjami kamiennymi z Mazowsza i Podlasia
9:30-9:50	Andrzej Buko <i>Populus Masoviae Medi Aevi i zagadka stulecia: kogo chowano w grobach z obstawami kamiennymi na Mazowszu średniowiecznym (podstawy projektu badawczego)</i>
9:50-10:10	Katarzyna Skrzyńska <i>Wczesnośredniowieczne społeczności wiejskie Mazowsza i Podlasia – cele i perspektywy badań interdyscyplinarnych</i>
10:10-10:30	Dariusz Krasnodębski, Hanna Olczak <i>Swoi czy obcy – problematyka wczesnośredniowiecznych cmentarzysk na terenie nadnarwiańskiego Podlasia</i>
10:30-10:50	Dariusz Błaszczuk <i>Datowanie radiowęglowe średniowiecznych cmentarzysk w obudowach kamiennych na Mazowszu i Podlasiu</i>
10:50-11:10	Dyskusja/ Discussion
11:10-11:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
11:30-11:50	Łukasz Maurycy Stanaszek <i>Badania antropologiczne materiałów kostnych uwzględnionych w projekcie Populus Masoviae Medi Aevi</i>
11:50-12:10	Wiesław Bogdanowicz, Monika Patrzyk, Martyna Molak <i>Populus Masoviae – analiza genetyczna pochówków w grobach z konstrukcjami kamiennymi na Mazowszu i Podlasiu</i>
12:10-12:30	Dariusz Błaszczuk <i>Pochodzenie osób pochowanych na średniowiecznych cmentarzyskach w obudowach kamiennych z Mazowsza i Podlasia w świetle badań trwałych izotopów strontu</i>
12:30-12:50	Rafał Fetner <i>Dieta mieszkańców Mazowsza i Podlasia we wczesnym średniowieczu: wstępne wyniki badań izotopów trwałych węgla i azotu</i>
12:50-13:10	Dyskusja/ Discussion

Godzina Hour	Las facetas de la complejidad social en la América precolombina – Sesión en honor del profesor Krzysztof Makowski (PUCP) en el septuagésimo aniversario de su Nacimiento
14:30-14:50	Introducción <i>Krzysztof Makowski: como lo ven sus amigos y colegas</i>
14:50-15:10	
15:10-15:30	Ivan Ghezzi Solis <i>El Observatorio Solar Chankillo: Patrimonio mundial</i>
15:30-15:50	Janusz Wołoszyn <i>La complejidad social en Toro Muerto a través del estudio iconográfico</i>
15:50-16:10	Dyskusja/ Discussion
16:10-16:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
16:30-16:50	Gabriel Prieto Burmester <i>De la Tablada de Lurin a las pampas de Huanchaco: Organización social y política durante el 400-200 a.C.</i>
16:50-17:10	Ulla Holmquist Pachas <i>Krzysztof Makowski y la cuidadosa lectura de la iconografía Mochica</i>
17:10-17:30	Luis Felipe Villacorta <i>El urbanismo y los palacios. Krzysztof Makowski y el cambio de paradigma</i>
17:30-17:50	Patrycja Prządka-Giersz <i>La organización espacial y las dinámicas territoriales en el Perú prehispánico: Una mirada desde la arqueología del valle de Culebras</i>
17:50-18:10	Dyskusja/ Discussion

Godzina Hour	Las facetas de la complejidad social en la América precolombina – Sesión en honor del profesor Krzysztof Makowski (PUCP) en el septuagésimo aniversario de su Nacimiento
14:30-14:50	Miłosz Giersz <i>Los Wari en Castillo de Huarmey: Tras las huellas de un imperio en debate</i>
14:50-15:10	Wiesław Więckowski <i>La complejidad social en la América precolombina desde una aproximación bioarqueológica: El caso del valle de Huarmey</i>
15:10-15:30	Roberto Pimentel Nita <i>Alfareros de Castillo de Huarmey: Confluencia, producción e innovación de la cerámica</i>
15:30-15:50	Lucía Watson Jiménez <i>Aportes desde la bioarqueología para la comprensión de las sociedades tardías de la Costa Central del Perú (800-11532 d.C.)</i>
15:50-16:10	Diskusja/ Discussion
16:10-16:30	Przerwa kawowa/ Coffee Break
16:30-16:50	Tomasz Kołomański <i>Cerámica de la cultura chiribaya en el contexto de las investigaciones del Proyecto Tambo</i>
16:50-17:10	Carla Hernández Garavito <i>Identidad y Comunidad en Huarochirí: La provincia de Paricaca antes y después de los inkas</i>
17:10-17:30	Cynthia Vargas Correa <i>El periodo Colonial Temprano en el valle de Lurín: El caso de El Cuadrángulo en Pachacamac</i>
17:30-17:50	Gabriela Oré Menéndez <i>Legados de paisajes coloniales: Desintensificación agrícola y recuperación de infraestructura agrícola en Huarochirí, Perú</i>
17:50-18:10	Diskusja/ Discussion

**Wykład otwarty/
Keynote Public Lecture**

Diamantis Panagiotopoulos

Heidelberg University, Germany

Digging in the 21st century. Archaeological excavation as a methodological challenge and social commitment

What started as a self-evident procedure of recovering ancient remains during the great archaeological 'expeditions' of the 19th century evolved over time to a complex multi-analytical venture that currently determines on a hitherto unprecedented scale the way(s) in which we strive to understand ancient realities. Excavation is not just an inevitable scientific practice but the most crucial tool of our discipline, since the most reliable production of archaeological knowledge is mainly determined by on-site observations rather than desk-based assessments. Therefore, digging in the 21st century poses a huge challenge for archaeologists who seek to maintain the right balance between traditional and digital methods of documentation or – more important still – between their own intellect and artificial intelligence. Yet, this is only one side of the coin. Today, more than ever, archaeology has to be an open and applied discipline with the potential to play a decisive role in current discourses at the juncture of society, politics, economy, and science. Therefore, beyond their purely scientific tasks, excavators have to meet their social or regional responsibilities, enhancing the social dimension of our discipline as a public good.

Anna Juga-Szymańska

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Archiwum Wydziału Archeologii UW. Przeszłość ma przyszłość?

Od momentu utworzenia w 1920 roku Katedry Archeologii Przedhistorycznej UW, a w 1930 roku Katedry Archeologii Klasycznej, które stały się zalążkami obecnego Wydziału Archeologii, zaczęła powstawać dokumentacja związana z działalnością placówek. Początkowo były to wykazy książek, zdjęć z kolekcji dydaktycznej, inwentarze przezroczy szklanych wykorzystywanych w procesie dydaktyki, później doszły sprawozdania z badań, sprawozdania z działalności samych instytucji i pracowników.

W ciągu stu lat instytucje archeologiczne na UW, mimo wielu reorganizacji, zgromadziły pokaźny zbiór, który obecnie przechowywany jest w Szkole Głównej. Są tu zarówno dokumenty z lat przedwojennych, np. statut Zakładu Archeologii Przedhistorycznej z 1928 roku, jak i te powojenne – m.in. dokumentacja z badań realizowanych przez „Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem” czy np. polski projekt przeniesienia świątyni w Abu Simbel. Archiwum gromadzi również kolekcję przezroczy szklanych oraz slajdów. Ważną część stanowią spuścizny pracowników, w tym Kazimierza Michałowskiego, Włodzimierza Antoniewicza, Jadwigi Kubińskiej, Tomasza Mikockiego, Jerzego Okulicza-Kozaryna oraz Martina Jahna, przedwojennego archeologa niemieckiego. Osobno traktowana jest składnica map topograficznych. To wszystko dokumentuje przeszłość Wydziału Archeologii.

Od lat zbiory te były traktowane marginalnie: brakowało finansowania i pracownika dedykowanego do opieki nad archiwum. Warunki lokalowe Instytutu były fatalne, nie było możliwości wydzielenia osobnego pomieszczenia. Katastrofą stała się przeprowadzka na ul. Żwirki i Wigury, gdy część dokumentów uległa zniszczeniu. Wówczas dopiero przyznano specjalny lokal, a archiwum zaczęło sukcesywnie porządkować. Nadal brakowało jednak finansowania na zakup odpowiednich opakowań i miejsca, dlatego też wiele materiałów wciąż znajduje się w pokojach pracowników lub umieszczonych jest w różnych skrytkach w budynku.

W zamyśle archiwum powinno stać się kapsułą czasu dla Wydziału, w której każdy będzie mógł znaleźć interesujące go dane o działalności instytucji i jej pracowników, o badanych stanowiskach i osobach studiujących. W chwili obecnej daleko jednak do tego stanu, dlatego referat ma na celu zaprezentowanie rozwiązań systemowych – tych, które już są wdrażane, i takich, które powinny zostać wdrożone, by archiwum stało się w przyszłości chlubą Wydziału.

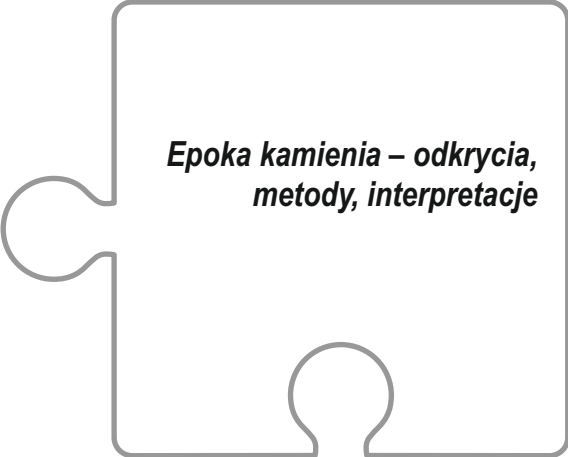

Organizatorzy/ Organisers:

**Marcin Białowarczuk¹, Artur Grabarek¹,
Michał Przeździecki¹, Katarzyna Pyżewicz¹**

¹Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

**Epoka kamienia – odkrycia,
metody, interpretacje**

Dariusz Bobak¹, Maria Łanczont², Przemysław Mroczek², Marta Połtowicz-Bobak³, Karol Standzikowski²

¹Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Polska

²Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska

³Instytut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski, Polska

Nowe ślady osadnictwa górnopaleolitycznego na Płaskowyżu Głubczyckim

Badania archeologiczne prowadzone w ciągu ostatnich dwudziestu lat na Płaskowyżu Głubczyckim pozwalają na identyfikację nowych stanowisk paleolitycznych. Sezon badawczy 2021 pozwolił na wstępne rozpoznanie dwóch kolejnych punktów osadniczych, które należy łączyć z górnym paleolitem: jest to nowoodkryte (w 2013 roku) stanowisko Dzbańce 21 (gm. Branice) oraz znane z prac archiwalnych stanowisko Bliszczycze 16 (pow. Branice). W Dzbańcach przeprowadzono wstępne sondażowe badania wykopaliskowe, w Bliszczycach prospekcję terenową.

W efekcie badań sondażowych w Dzbańcach odnaleziono warstwę z zabytkami zalegającymi in situ poniżej współczesnego humusu. Zabytki znajdują się w poziomie lessu silnie przetworzonego przez holocenijskie procesy glebowe. Obserwuje się bardzo duże hiatusy w sedimentacji. Ogółem pozyskano w sumie 82 artefakty krzemienne wykonane techniką łupania, w tym 37 z warstwy. Wszystkie znalezione zabytki wykonano z krzemienia występującego lokalnie w żwirach fluwioglacjalnych. W odkrytym inwentarzu znajduje się jeden rdzeń, niewielka seria narzędzi oraz debitaż i odpadki. Wszystkie te znaleziska doskonale łączą się z materiałami znalezionymi na powierzchni.

Na podstawie uzyskanych dotychczas, wciąż jeszcze skąpych informacji możemy wstępnie sklasyfikować badane stanowisko jako obozowisko grupy zbieraczy i łowców, których należy łączyć z kulturą grawecką. Nie wiemy jak duża część stanowiska się zachowała. Nie określono również bliższej chronologii w obrębie czasu trwania grawetieniu.

Stanowisko w Bliszczycach, odkryte w latach 30. XX wieku nie zostało pozytywnie zweryfikowane w trakcie badań AZP. Dopiero w trakcie prowadzonej przez autorów tego komunikatu w 2021 roku prospekcji znaleziono serię zabytków w tym rdzeń i narzędzia. Zabytki, pokryte białą patyną, leżały na szczycie i bezpośrednio pod szczytem wzgórza, na ograniczonej przestrzeni o dość dobrze czytelnych granicach. Jednocześnie na powierzchni zaobserwowano liczne fragmenty łupków pochodzące z podłoża, co wskazuje na bardzo silną erozję podłoża a w efekcie niemożność określenia sytuacji stratygraficznej stanowiska. Cechy znalezionych zabytków nie pozwalają jak na razie na jednoznaczną odpowiedź na pytanie o przynależność taksonomiczną inwentarza (graweckie czy magdaleński), aczkolwiek wydaje się, że ta druga sugestia jest bardziej prawdopodobna. Wyjaśnienie tego zagadnienia będzie przedmiotem kolejnych badań.

Obydwa stanowiska będą przedmiotem dalszych prac zarówno terenowych jak i gabinetowych.

Piotr Chachlikowski

Wydział Archeologii, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

„Dar glaciału” – eratyki fennoskandzkie. Lityczne eldorado pradziejowych mieszkańców Niżu Polskiego

Aktualny stan badań nad zasobem eratycznych surowców skalnych na Niżu Polskim poddaje w wątpliwość twierdzenia odnośnie braku, ewentualnie niskiej frekwencji pewnych gatunków skał wśród miejscowych kamieni polodowcowych. Wyjątkowo obfitym, a zarazem urozmaiconym pod względem litologicznym źródłem kamienia były dla mieszkańców tego obszaru w przeszłości lokalne nagromadzenia form skalnych, osadzone przez lądolód w osadach licznych form krajobrazu młodoglacjalnego. Przekonują o tym wyniki badań nad strukturą eratyków tworzących „warstwy” kamienionośne zdeponowane na Pojezierzu Lubuskim. Zasobność oraz bogactwo litologiczne miejscowych skał

eratycznych eksponują niedocenianą dotąd rangę oraz atrakcyjność niżowego areалу surowcowego w zaspokajaniu popytu na materiał do produkcji kamieniarskiej wśród pradziejowych społeczności tego obszaru. Jednocześnie owe lityczne relikty glacialnej przeszłości niżej, skutecznie niwelowały „import” surowców skalnych z terenów ich naturalnych złóż.

Marcin Dziewanowski

Pracownia Archeologiczno – Konserwatorska „Jastrzębiec”, Przecław, Polska

Początki neolitu na Dolnym Nadodrzu w świetle wyników mikroregionalnych badań osadniczych

Od połowy 9 dekady XX w. dokumentuję elementy sieci osadniczej VI i V tys. na Dolnym Nadodrzu. Do 2019 r. wytworzyłem nowe skupisko na Wzniesieniach Szczecińskich z osadą centralną KCWR oraz bardzo licznymi śladami osadnictwa rösseńskiego, wyjątkowego w skali Polski.

Po obronie rozprawy doktorskiej w 2019 r. rozpocząłem kolejny etap badań ukierunkowanych na rozpoznanie Dolnego Nadodrza jako postulowanego centrum kulturowego odgrywającego szczególną rolę w kontaktach między regionami. W swoich badaniach szczególną uwagę kieruję w stronę dorzecza Łaby i dolnego Renu, jako obszar pochodzenia społeczności ugrupowań kręgu wstęgowego na Wzniesieniach Szczecińskich.

W trakcie badań w latach 2018-2021 przebadalem relikty długich domów, a z jam przydomowych pozyskałem liczne zabytki masowe. Znacząco rozszerzyłem chronologię KCWR w regionie, pozyskałem artefakty o cechach mezolitycznych oraz ceramikę charakterystyczną dla ugrupowań z Zachodniej Europy.

W związku z faktem, iż badania terenowe nie zostały jeszcze zakończone na razie jedynie zakomunikuję najważniejsze znaleziska i przedstawię najważniejsze elementy projektu badawczego.

Artur Grabarek

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Materiały zabytkowe społeczności zakarpackich na stanowisku 6 w Podlesiu, gm. Oleśnica, woj. świętokrzyskie

Prowadzone od ośmiu lat badania wykopaliskowe na st. 6 w Podlesiu dostarczyły ogromnej ilości źródeł. Z powierzchni 11,5 ara pozyskano łącznie 22099 zabytków. Dominującą rolę odgrywają fragmenty naczyń. W sumie pozyskano ich ponad 18000. Przeważają przede wszystkim ułamki naczyń kultury ceramiki wstęgowej rytej, które należą do fazy nutowej, a w mniejszym stopniu do fazy żelazowskiej. Obecność materiałów z obu faz, nie tylko potwierdza długą chronologię funkcjonowania osady. Niemniej poza ceramiką KCWR, na szczególną uwagę zasługują naczynia, które pod względem stylistyki, jak również zdobnictwa, można łączyć ze społecznościami kultury ceramiki wschodniolinowej. Autor w swoim referacie zamierza zaprezentować najciekawsze przykłady, które w kontekście zabytków z obsydianu, jak również dzięki naczyniom KCWL, pozwolą z całą pewnością stwierdzić, że ówcześni mieszkańcy Podlesia, nie tylko nie leżeli na peryferiach świata wstęgowego, ale przede wszystkim byli ważną częścią rozległej sieci międzyregionalnych kontaktów.

Witold Grużdź¹, Katarzyna Pyżewicz², Witold Migal¹

¹Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Polska

²Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Nowe dane na temat zasiedlenia terenów południowo-wschodniej Polski w środkowym i górnym paleolicie

W prezentowanym referacie chcielibyśmy przybliżyć wyniki wstępnych badań terenowych w okolicy wychodni krzemienia czekoladowego w Łży. Stanowiska datowane na epokę kamienia w tym miejscu zostały odkryte po raz pierwszy przez Stefana Krukowskiego w dwudziestolecie międzywojennym. W latach 90. ubiegłego stulecia przeprowadzono kolejne badania terenowe, ale pozyskanych wówczas materiałów krzemiennych nie opublikowano. W ostatnim sezonie przeprowadziliśmy badania terenowe – prospekcję powierzchniową, odwierty przy użyciu sondy geologicznej, a także założyliśmy wykopy sondażowe. Chcieliśmy zweryfikować, czy rzeczywiście stanowisko nadal

istnieje i czy możliwe jest odnalezienie pierwotnego miejsca zalegania zabytków datowanych na plejstocen. W efekcie podjętych prac mogliśmy określić zasięg stanowiska, jego chronologię oraz pozyskać materiały krzemienne o zróżnicowanej metryce. W trakcie badań odkryliśmy pozostałości eksploatacji i obróbki surowca krzemienno-żelaznego. W referacie chcielibyśmy skupić się na śladach pobytu społeczności paleolitu środkowego i górnego. Zaprezentujemy pozostałości manifestujące się w postaci bifacjalnych narzędzi krzemienno-żelaznych w typie noży Bockstein, rdzeni i produktów debitażu, a także form związanych z technologią wiórową. Przedstawimy wyniki studiów surowcowych, technologicznych i typologicznych wyróżnionych artefaktów krzemienno-żelaznych.

Katarzyna Kerner-Gubała

Instytut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Polska

Schyłkowopaleolityczna kopalnia krzemienia czekoladowego Orońsko 2 (woj. mazowieckie) w świetle analiz materiałów krzemienno-żelaznych i datowań C14

Stanowisko Orońsko 2 (pow. szydłowiecki, woj. mazowieckie) – kopalnia krzemienia czekoladowego – zlokalizowana jest w północnym obrzeżeniu Gór Świętokrzyskich, w najbardziej na północ wysuniętej części złóż krzemienia czekoladowego. Badania archeologiczne prowadzone były tu od początku XX wieku przez Stefana Krukowskiego. Doprowadziły one do odkrycia szybów górniczych, łączonych z działalnością społeczności schyłkowopaleolitycznych.

Kolejne wykopaliskowe prace terenowe prowadzone nieprzerwanie od 2016 roku przez IAE PAN w Warszawie potwierdziły obecność kopalni krzemienia czekoladowego na stanowisku i pozwoliły na poszerzenie informacji z zakresu jej chronologii. Na podstawie wyników datowań C14 jak i analizy materiałów krzemienno-żelaznych można łączyć kopalnię ze schyłkiem Allerodu i Młodszym Dryasem.

Niniejsze wystąpienie ma na celu prezentację wniosków wynikających z analizy wytworów krzemienno-żelaznych pozyskanych w wyniku najnowszych badań wykopaliskowych z szybów górniczych i zabranie głosu w dyskusji nad taksonomią i technologią krzemieniarstwa społeczności schyłkowego paleolitu.

Małgorzata Kot¹, Claudio Berto¹, Natalia Gryczewska¹, Grzegorz Czajka¹, Maryna Komar², Magdalena Moskal-del Hoyo³, Marcin Szymanek⁴, Hugues-Alexandre Blain⁵, Andrea Pereswiew-Soltan⁶

¹Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

²Narodowe Muzeum Historii Naturalnej, Narodowa Akademia Nauki Ukrainy, Ukraina

³Instytut Botaniki im. Władysława Szafera, Polska Akademia Nauk, Polska

⁴Wydział Geologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

⁵Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social (IPHES-CERCA), Uniwersytet Rovira i Virgili w Tarragonie, Hiszpania

⁶Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt, Polska Akademia Nauk, Polska

When the Final Palaeolithic Meets the Holocene: Newest Results on Ephemeral Human Occupation in Ciasna Cave (Kraków-Częstochowa Upland)

Ciasna Cave is located in Sąspowska Valley in Polish Jura. Currently, the site is almost entirely filled with sediments. It has a ca 30-m-long corridor with two entrances heading south and northeast. The site was excavated by prof. Waldemar Chmielewski in 1968-69. The archaeologist explored almost the whole sediment in front of the cave and the entrance discovering, beside scarce traces of Lusatian and Złocka cultures, traces of a unique Final Pleistocene short-time occupation. The Final Palaeolithic artefacts were found mostly in what was called layer 3 – the uppermost part of the loess layer containing a large number of ashes and charcoals. The single artefacts were also identified within the upper part of the loess layer (4) and within the Holocene humus layers (2 and 1). Besides the artefacts, Chmielewski identified a combustion structure within layer 3.

The artefacts have been recently analysed within the scope for the newly established research project. Additionally, a new fieldworks trenches were opened in order to collect additional laboratory samples.

The obtained results let us determine the chronology of the Final Palaeolithic human occupation to ca. 12,000-11,500 cal BP. The paleoenvironmental analyses show that layer 3 and the upper most parts of layer 4 were deposited just after the environmental shift that led to the forest expansion registered between the last part of the Late Pleistocene and Early

Holocene. The paper presents the stone assemblage discovered in Ciasna Cave in order to discuss its possible affinities with one of the Final Palaeolithic technocomplexes.

Larissa Kulakovska¹, Maria Łanczont², Marta Połtowicz-Bobak³, Dariusz Bobak⁴, Laëtitia Demay⁵, Olesia Kononenko¹, Anna Lemanik⁶, Przemysław Mroczek², Adam Nadachowski⁶, Karol Standzikowski², Vitaly Usik¹

¹Institut Archeologii NANU, Kijów, Ukraina

²Institut Nauk o Ziemi i Środowisku, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska

³Institut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski, Polska

⁴Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Polska

⁵Muséum National d'Histoire Naturelle, Francja

⁶Institut Systematyki i Ewolucji Zwierząt, Polska Akademia Nauk, Polska

Nowe badania na graweckim stanowisku Doroshivtsi III (Ukraina)

Stanowisko Doroshivtsi III należy do najważniejszych stanowisk późnograveckich w dolinie środkowego Dniestru. Prowadzone w 2019 r. badania były kontynuacją prac prowadzonych w latach 2006-12, prowadzonych przez międzynarodowy zespół pod kierownictwem L. Kulakovskiej z IN NANU w Kijowie. Wyniki prac rozpoczętych w 2019 wykazały znaczne różnice w stosunku do obszaru badanego podczas wcześniejszych sezonów. Różnice te mogą wynikać zarówno ze zmienności procesów sedymentacyjnych i postdepozycyjnych w skali lokalnej, jak i – w przypadku danych archeologicznych i paleontologicznych – ze zróżnicowania funkcjonalnego poszczególnych części stanowiska. Profil ukazuje sekwencje przeważnie warstwowych, wapiennych osadów eolicznych-koluwalnych, składających się z mułu ze zmiennym udziałem piasku i gliny oraz marginalnych domieszek lokalnego gruzu skalnego w językach soliflukcyjnych. Nagromadzenie szczątków fauny jest mniejsze niż w części stanowiska badanego we wcześniejszych sezonach. Obserwuje się natomiast większy niż się spodziewano udział mamutów z osobnikami zmarłymi in situ. Zabytki archeologiczne są nieliczne, ale ich cechy są analogiczne do tych, które odkryto we części stanowiska. Daty OSL dają podstawy do przypuszczeń, że większa część badanej sekwencji może być skorelowana z MIS 2. Większość skalibrowanych dat radiowęglowych uzyskanych z warstw kulturowych w sezonie 2019 jest związana ze stadiem Heinricha (HS-2). Wyniki modelowania chronologicznego wskazują na stosunkowo krótki okres zajmowania stanowiska. Niemożliwe jest natomiast ściśle skorelowanie warstw geologicznych i poziomów kulturowych wyznaczonych podczas wcześniejszych i obecnych badań.

Badania realizowane są w ramach projektu badawczego nr 2018/31/B/HS3/03125 pt. Środowisko i kultura graweckich i epigraweckich zbieraczy i łowców w dolinie Środkowego Dniestru.

Aldona Kurzawska¹, Iwona Sobkowiak-Tabaka², Karina Apolinarska³, Anna Głód¹

¹Institut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Polska

²Wydział Archeologii, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

³Institut Geologii, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

Musze małży na stanowiskach neolitycznych Polski

Musze małży słodkowodnych z rodziny Unionidae to najliczniej znajdowane szczątki mięczaków na stanowiskach neolitycznych z terenu Polski. Mięczaki pozyskiwano najczęściej w najbliższej okolicy stanowiska, wykorzystywano je jako źródło pożywienia, a same muszle, jak pokazują nasze badania, były używane jako surowiec i źródło węgla wapnia. Na stanowiskach muszle znajduwane są w warstwach kulturowych pojedynczo lub w mniejszych i większych skupiskach. Obiekty, w których odkryto muszle małży były dotychczas bardzo różnie interpretowane: jako śmietniki, a muszle jako szczątki po konsumpcji (śmietniska muszlowe), jamy gospodarcze w których małże przechowywane były w celach konsumpcji, czy magazyn surowca – muszli do wyrobu ozdób. Żadna z tych interpretacji nie była jednak poparta dowodami, a same małże rzadko były analizowane.

W prezentacji przedstawimy podjętą problematykę badawczą i metody badań małży słodkowodnych od pobierania prób na stanowisku archeologicznym po analizę materiałów w laboratorium. Zaprezentujemy również najnowsze wyniki naszych badań zarówno nad znaleziskami muszli, jak i artefaktów bezpośrednio z nimi związanymi.

Michał Leloch¹, Małgorzata Kot¹, Karol Szymczak¹

¹Wydział Archeologii, Uniwersytetu Warszawskiego, Polska

Wyniki pierwszego sezonu prac na wysokogórskich stanowiskach ze sztuką naskalną w wąwozie Kyzyl Dara w Uzbekistanie

Na przełomie czerwca i lipca 2021 roku zespół Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego przeprowadził pierwszy etap badań wąwozu Kyzyl Dara, położonego w górach wschodniego Uzbekistanu. Na stromych zboczach wąwozu, na wysokości od 2600 do 3100 m n.p.m., znajdują się płaskie skały pokryte tysiącami petroglifów. Wyjątkowe zagęszczenie przedstawień naskalnych w Kyzyl Dara zlokalizowano już w 2019 podczas powierzchniowych poszukiwań stanowisk środkowo paleolitycznych.

Wstępne rozpoznanie pozwoliło wówczas zdeterminować położenie głównego skupiska petroglifów i zgrubnie określić ich datowanie na epokę brązu i żelaza. Dopiero sezon 2021 pozwolił na organizację stałego obozu i przeprowadzenie systematycznych badań. W trakcie zeszłorocznych prac zadokumentowano kilka tysięcy petroglifów wykłutych na niemalże czterystu panelach. Prace obejmowały między innymi inwentaryzację przedstawień, dokumentację fotograficzną i wykonanie modeli 3D. Kyzyl Dara jest jednym z niewielu w rejonie, znanych do tej pory, obszarów o wyjątkowo dużym zagęszczeniu występowania petroglifów, które jednocześnie jest położone w obrębie gór wysokich.

Aldona Mueller-Bieniek¹, Marcin Dziewanowski²

¹Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

²Pracownia Archeologiczno – Konserwatorska „Jastrzębiec”, Przecław, Polska

Pierwsi rolnicy Dolnego Nadodrza w świetle najnowszych badań archeobotanicznych

Stan badań nad początkami rolnictwa na Dolnym Nadodrzu jest powszechnie uznawany za słaby, dlatego szczególnie ważnymi dla dziedziny są wyniki materiałów pochodzących z ostatnich badań przeprowadzonych przez M. Dziewanowskiego na stanowiskach z VI i V tys. BC na Wzniesieniach Szczecińskich. Efektem badań archeologicznych, obok rozpoznania sieci osadniczej i przebadania relikwów długich domostw było pozyskanie materiałów przeznaczonych do badań bioarcheologicznych, o szczególnym znaczeniu dla studiów nad początkami gospodarki wytwórczej.

W niniejszym referacie zostaną zaprezentowane wstępne wyniki badań archeobotanicznych jam przydomowych domów KCWR nr 1, 7, 8, 10, 14 oraz obiektu nr 2/2018 łączonego z kulturą rösseńską. Zostaną one porównane m.in. z informacjami, jakie są dostępne dla Kujaw i Pojezierza Starogardzkiego.

Michał Przeździecki

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Technologia obróbki krzemienia w kulturze świderskiej – koncepcja, metoda, technika

Referat jest próbą podsumowania aktualnego stanu badań nad technologią obróbką surowców krzemienych wśród społeczności kultury świderskiej. Jego główną oś wyznaczają wyniki studiów nad składankami ze stanowiska Wołkusz 5, gm. Lipsk, woj. podlaskie oraz stanowiska Kołomań 1, gm. Zagnańsk, woj. świętokrzyskie. Duża liczba oraz kompletność wykonanych składanek pozwoliła na przeprowadzenie szeregu analiz, umożliwiających wieloaspektową rekonstrukcję zachowań technologicznych, syntetyzowanych w ramach indywidualnych (autonomicznych) lub zgeneralizowanych (modelowych) łańcuchów operacji. Uzyskane wnioski porównano z wynikami analiz innych inwentarzy świderskich z obszaru Polski, co pozwoliło na ocenę ich reprezentatywności. Ważnym aspektem omawianych badań jest powiązanie zrekonstruowanych zabiegów technicznych z ich materialnymi korelatami tj. określonymi typami wiórów, odłupków bądź rdzeni.

Marcin M. Przybyła

„Pryncypat Marcin Przybyła” – firma archeologiczna, Polska

Nowe odkrycia grobowców megalitycznych kultury pucharów lejkowatych w zachodniej Małopolsce

Grobowce megalityczne kultury pucharów lejkowatych (określane jako megaksylony, grobowce typu Niedźwiedź lub grobowce bezkomorowe) są odkrywane na lessach zachodniej Małopolski począwszy od ostatniej ćwierci XX wieku. Znane były dotychczas z kilku zaledwie stanowisk (np. Zagaje Stradowskie, Niedźwiedź, Słonowice) i traktowane jako swoisty fenomen. Badania wykopaliskowe ostatnich lat, zarówno stacjonarne jak i ratownicze, doprowadziły do odkrycia niespodziewanie licznych kolejnych obiektów tego typu – zarówno pojedynczych grobowców, jak i całych cmentarzysk. Zmuszają nas one nowej refleksji na temat roli omawianych grobowców dla społeczności KPL w zachodniej Małopolsce.

Jerzy Sikora¹, Dominik Kacper Płaza², Piotr Papiernik², Piotr Kittel³, Joanna Rennwanz⁴, Magdalena Długosz-Lisiecka⁵, Marcin Krystek³

¹Institut Archeologii, Uniwersytet Łódzki, Polska

²Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi, Polska

³Katedra Geologii i Geomorfologii, Uniwersytet Łódzki, Polska

⁴Institut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Polska

⁵Institut Techniki Radiacyjnej, Politechnika Łódzka, Polska

Odkrycie relikwów osady KCWR w Ostrowitem (stan. 2), gm. Chojnice, woj. pomorskie

W trakcie trwających od 2000 r. regularnych, systematycznych badań archeologicznych wielokulturowego kompleksu osadniczego w Ostrowitem, gm. Chojnice, woj. pomorskie, na stanowisku 2, położonym na wschodnim brzegu jeziora Ostrowite, zarejestrowano obiekty Kultury Ceramiki Wstęgowej Rytej. Wspomniane obiekty zakwalifikować należy do kategorii jam – glinianek, wypełnionych zarówno osadami organicznymi i mineralnymi akumulowanymi w trakcie długotrwałego funkcjonowania, jak i szczątkami porozbiórkowymi zniszczonych obiektów naziemnych, które zapewne znajdowały się w pobliżu. Na stanowisku odkryto kilkaset fragmentów, zróżnicowanej ceramiki neolitycznej zarówno cienko jak i grubociennej zdobionej m.in. liniami rytymi oraz nutami z II fazy rozwoju KCWR. Bardzo interesujący jest zbiór zabytków krzemiennych zawierający typowy zestaw narzędzi m.in. z drapaczami oraz półtylczakami z wyświeceniami żniwnymi wykonanymi z surowców lokalnych oraz importowanych w tym z krzemienia czekoladowego. Obok przedmiotów krzemiennych, które można łączyć z zespołami KCWR na stanowisku odkryte zostały także zabytki związane z mezolitem, które mogą dać szansę na włączenie się do dyskusji o relacjach najstarszych neolitycznych rolników z mezolitycznymi łowcami i zbieraczami na Niżu Polskim. W wypełniskach obiektów KCWR ujawniono także obecność makroszczątków roślinnych w tym m.in. ziaren zbóż oraz grochu. Wykonane datowania radiowęglowe wyselekcjonowanych makroszczątków pozwalają na określenie chronologii wypełnisk na lata 5200-5000 BC. Wykonano także specjalistyczne analizy petrograficzne przedmiotów kamiennych (żaren) oraz analizy radiometryczne wybranych fragmentów ceramiki naczyniowej.

Iwona Sobkowiak-Tabaka¹, Bernadeta Kufel-Diakowska², Aleksandr Diachenko³

¹Wydział Archeologii, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

²Institut Archeologii, Uniwersytet Wrocławski, Polska

³Institut Archeologii, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina

Wytwórczość krzemieniarska z trypolskiej osady w Kamieńcu Podolskim (Tatarsky)

W referacie przedstawione zostaną wyniki analiz technologicznych, typologicznych, surowcowych i funkcjonalnych zespołu krzemiennego ze stanowiska Kamieniec-Podolski (Tatarsky), datowanego na 3950-3900 BC (faza BII rozwoju kultury zachodniotrypolskiej). Zespół ten prezentowany jest na szerokim tle porównawczym stanowisk z obszaru leśno-stepowej Ukrainy. Obróbka krzemienia koncentrowała się na produkcji wiórów, przeznaczonych następnie do wyrobu narzędzi, wytwarzanych z dobrej jakości surowca (głównie wieku turońskiego). Jednak preferencje w zakresie

wykorzystania surowca zmieniały się w zależności od regionu i miejsca.

Magdalena Sudoł-Procyk¹, Hubert Binnebesel¹, Magdalena Malak¹

¹Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

Krzemień czekoladowy z Doliny Udorki w świetle najnowszych badań wykopaliskowych na stanowisku Poręba Dzierżna 24 oraz prospekcji terenowych w rejonie wychodni surowca

Krzemień czekoladowy ze środkowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej jest obecnie przedmiotem intensywnych badań finansowanych ze środków grantu Narodowego Centrum Nauki nr 2018/30/E/HS3/00567. Jednym z głównych założeń projektu, jest rozpoznanie stanowiska górniczego w Porębie Dzierżnej (gm. Wolbrom, woj. małopolskie).

Stanowisko Poręba Dzierżna 24, położone jest w Dolinie Udorki (środkowa część Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej). Prospekcje terenowe wraz z badaniami LIDAR pozwoliły wykryć znaczącą ilość dołów, których górniczy charakter potwierdziły badania sondażowe w latach 2018-2019. Od 2020 roku trwają kompleksowe badania interdyscyplinarnego zespołu.

Referat ma na celu prezentację najnowszych ustaleń oraz interpretacji dotyczących stanowiska w odniesieniu do wyników badań wykopaliskowych uzyskanych w 2021 roku. Zaprezentowane zostaną także wstępne wyniki analizy przestrzennej zabytków krzemienych.

Dodatkowo autorzy przedstawią efekty prospekcji terenowych przeprowadzonych w minionych sezonach w mikroregionie, jak i perspektywy badawcze na najbliższe lata. Pierwsze ustalenia wykazały obecność nowych stanowisk z wyrobami wykonanymi z lokalnego krzemienia czekoladowego oraz poszerzenie zasięgu wychodni tego surowca.

Stanisław Wilk

Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze, Instytut Archeologii, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska

W poszukiwaniu początków eneolitu na Wyżynie Małopolskiej

Jednostkami taksonomicznymi, które należy łączyć z procesem wprowadzania w Małopolsce wzorców epoki miedzi/eneolitu, obejmujących m.in. gruntowną zmianę struktur społecznych oraz znajomość metalurgii miedzi, są kultura lubelsko-wołyńska i grupa wyciąsko-złotnicka. Pomimo wielu lat badań niektóre kwestie dotyczące obu ugrupowań, takie jak chronologia absolutna i periodyzacja oraz kierunki powiązań z centrami kulturowymi epoki miedzi, nadal budzą kontrowersje. Zagadnienia te stały się przedmiotem wieloaspektowej analizy przeprowadzonej w ramach projektu NCN Preludium 13 pt. „Adaptacja zakarpaccich wzorców kulturowych epoki miedzi w młodszych kulturach naddunajskich na Wyżynie Małopolskiej” realizowanego przez autora od 2018 r. na Wydziale Historycznym UJ.

W wyniku przeprowadzonych badań zaproponowano nową chronologię obu małopolskich ugrupowań, obejmującą lata 4050/4000-3700 BC, jak również wysunięto tezę o istnieniu, datowanej na ok. 4250/4200-4100/4050 BC, fazy inicjalnej eneolitu. Jej archeologicznym świadectwem są obiekty zawierające materiały o cechach kultury Bodrogkeresztúr, grupy Ludanice i kultury Balaton-Lasinja oraz lokalnych ugrupowań późnoneolitycznych, odkryte m.in. na stan. 2 w Książnicach, na stan. Wzgórze Zawichojskie w Sandomierzu, na stan. 3 w Miechowie, na stan. 43 w Bochni-Chodenicach, na stan. 24 w Proszowicach oraz na stan. 5 w Modlnicy.

Adam Wawrusiewicz¹, Michał Przeździecki², Marcin Frączek³, Elżbieta Jaskulska², Iga Szwed², Krzysztof Żurek³, Karolina Fularczyk³, Klaudia Belkiewicz²

¹Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Polska

²Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

³Instytut Geografii i Nauk o Środowisku, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska

Ostatni łowcy-zbieracze z nad środkowej Narwi. Wstępne wyniki badań nad obrzędowością funeralną

Obszary Podlasia z pewnością należą do regionów kluczowych dla poznania zarówno genezy, jak i specyfiki zjawisk kulturowych określanych mianem kultury niemeńskiej, typu/horyzontu Linin, czy w bardziej ogólnym pojęciu niemeńskiego kręgu kulturowego. Do niedawna dokumentowano tu jednak wyłącznie relikty stanowisk osadowych. Brakowało przy tym jakichkolwiek przesłanek pozwalających na zdefiniowanie obrządku pogrzebowego, który przez dziesięciolecia pozostawał nieuchwytny metodami archeologicznymi. Pierwsze symptomy zmian tego stanu rzeczy zaobserwowano w trakcie analizy niezwykle bogatych źródeł pozyskanych w latach 70. XX w. na stanowisku w Grądach-Woniecko, woj. podlaskie. Jednak dopiero w pod koniec 2021 roku, wzmożona deflacja pola wydmorego doprowadziła do ujawnienia śladów rozległego cmentarzyska. Jedno z bardziej wyraźnych skupisk szczątków kostnych zostało objęte ratowniczymi badaniami wykopaliskowymi, w których efekcie rozpoznano dwa zespoły zawierające skremowane szczątki ludzkie obficie barwione ochrą. Ich kontekst i pozycja stratygraficzna pozwalają wiązać je z ugrupowaniami subneolitycznymi kultury niemeńskiej.

Piotr Wojtal¹, Jarosław Wilczyński¹

¹Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt, Polska Akademia Nauk, Polska

Krajobraz po uczcie. Badania zooarcheologiczne szczątków zwierząt ze środkowoeuropejskich stanowisk graweckich

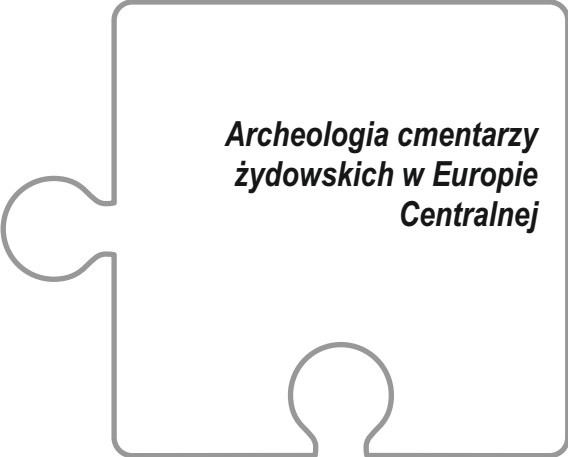
Badania zooarcheologiczne szczątków zwierząt zapewniają wgląd w życie człowieka w Europie Środkowej pomiędzy 32 a 25 tys. lat temu. Dzięki nim możliwe stało się m.in. poznanie preferencji łowieckich społeczności graweckich. Łowcy-zbieracze kultury pavlovskiej z południowych Moraw wybierali swoje zdobycze z szerokiego spektrum gatunków zwierząt (ssaków i ptaków) zamieszkujących okolice osad. Natomiast w przypadku stanowisk późnograveckich odkrytych w Polsce, Austrii, Czechach i Słowacji widoczna jest wyraźna specjalizacja w polowaniach na wybrany gatunek roślinożercy – mamuta lub renifera. W życiu codziennym łowców-zbieraczy kultury pavlovskiej jak i późnego grawetienu duże znaczenie odgrywały zwierzęta drapieżne. Ta grupa zwierząt dostarczała nie tylko skór oraz materiałów do wyrobu ozdób i narzędzi, lecz była również źródłem pożywienia. Polowania na najniebezpieczniejsze zwierzęta drapieżne jak lwy jaskiniowe i niedźwiedzie nie były przypadkowe ale celowe.

Organizatorzy/ Organisers:
**Magdalena Bis¹, Wojciech Bis¹, Szymon Lenarczyk²,
Kalina Skóra¹, Marcin Wagner³**

¹Institut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Polska

²Wykop na poziomie – firma archeologiczna, Polska

³Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Archeologia cmentarzy żydowskich w Europie Centralnej

Philippe Blanchard

Institut National de Recherches Archéologiques Préventives et UMR 5199 PACEA, Paris, France

Archaeology as a Source for the Study of Medieval Jewish Cemeteries in Europe

Until the beginning of the 2000s, the study of medieval Jewish communities in Europe was mainly done through textual and iconographic sources, and sometimes through grave goods preserved in museums. The emergence of preventive archaeology at the end of the 1990's allowed the discovery of remains, notably burial sites. The study of these cemeteries from an archaeological perspective, which has been relatively unexploited up to now, nevertheless sheds new light on these communities and their practices in relation to death. The study on a very large scale (that of Europe) allows comparisons on three distinct levels (sites, tombs and individuals) and allows us to compare the funerary ritual of different cultures (Ashkenazi/Sephardic). This paper will present the corpus of available sites, the constraints of such a subject and the first elements of synthesis resulting from this research work.

Tomasz Cymbalak

National Heritage Institute of Czech Republic, Prague, Czech Republic

Gan jehudi na Nowym Mieście w Pradze. Największa nekropolia żydowska w średniowiecznych Czechach w świetle badań archeologicznych

Teren dawnego Ogrodu żydowskiego (Hortus Judaeorum, Der Judengarten) to największy cmentarz żydowski w Czechach, który znajdował się pierwotnie przed murami praskiego Starego Miasta. W połowie XIV wieku znalazł się niemal w centrum Nowego Miasta, które założył król czeski i późniejszy cesarz rzymski Karol IV. Niecałe półtora wieku później, na mocy edyktu Władysława Jagiellońskiego, obszar cmentarza został podzielony na działki mieszczańskie.

Dotychczas na terenie cmentarza i w jego bezpośrednim sąsiedztwie przeprowadzono ponad 20 badań archeologicznych. W referacie zostaną przedstawione informacje o pracach, które dostarczyły dowodów na istnienie tytułowego cmentarza – Ogrodu żydowskiego. Główne informacje o nekropolii uzyskano podczas badań w latach 1997–1999. Odkryto wtedy ponad 400 grobów. Określono jej pierwotną powierzchnię cmentarza. Poszczególne groby były ograniczone płaskimi kamieniami większych rozmiarów. Zmarli byli ułożeni na wznak w drewnianych trumnach, z głową na zachód. Specyficzne było ułożenie płytek łupkowych na oczach lub ustach zmarłych oraz głązy kwarcowe leżące u ich stóp. W niektórych przypadkach rozpoznano elementy wyposażenia grobów.

Dzięki tym odkryciom teren uznano za zabytek kultury „były cmentarz żydowski – Ogród żydowski, ślady archeologiczne”. W czasie późniejszych badań terenowych, przeprowadzonych w północnej części nekropolii, stwierdzono, że była ona oddzielona od miejskiej zabudowy suchą fosą. Ponadto doprecyzowano informacje o początkach cmentarza – na początku XIII wieku. Świadectwem miejsca spoczynku przedstawicieli społeczności żydowskiej jest też kolekcja 24 fragmentów nagrobków. Macew użyto jako materiału budowlanego, a zadokumentowano je na północ od cmentarza.

Obszar byłego cmentarza żydowskiego to temat delikatny naukowo i społecznie. Z tego względu wymaga ścisłej współpracy z ekspertami z Muzeum Żydowskiego w Pradze oraz z przedstawicielami społeczności żydowskiej. Monitoring obszaru cmentarza i badania terenowe pozwalają stale aktualizować dotychczasowe spostrzeżenia o skali i cechach obrządku pogrzebowego oraz o początkach tej największej nekropolii żydowskiej w Czechach.

Szymon Lenarczyk¹, Michał Laszczkowski²

¹Wykop na poziomie – firma archeologiczna, Polska

²Fundacja Dziedzictwa Kulturowego, Polska

200 lat historii Warszawy w trzydziestu centymetrach ziemi. Cmentarz na Okopowej, dzieje nekropoli poparte badaniami wykopaliskowymi

Badania archeologiczne na obszarze cmentarza żydowskiego przy ul. Okopowej w Warszawie, zostały zainaugurowane latem 2020 roku. Prace badawcze, objęły swym zasięgiem obszar najstarszej części nekropoli – kwaterę I i kwaterę IX. Celem prac była próba przywrócenie tej części cmentarza do stanu z końca XIX–początku XX wieku oraz odrestaurowanie wraz z konserwatorami znajdujących się tam zabytkowych macew.

Działając w zgodzie z zasadami prawa żydowskiego dotyczącego cmentarzy, prace archeologiczne zostały ograniczone do przebadania miejsc pomiędzy widocznymi macewami oraz grobami tumbowymi, ohelami. Podjęte prace pozwoliły odkryć nie tylko zarysy pól grobowych przy macewach, wykonane z cegieł wypalanych, często znaczonych sygnaturami warszawskich i podwarszawskich cegielni, ale także nieznanne dotąd bruki w alejkach pomiędzy grobami oraz fragmenty nagrobków, jak i całe macewy, często datowane na wiek XIX.

W trakcie badań natrafiono na niezwykle interesujące przedmioty, będące świadectwem dziejów nekropoli, a także śladami pozostawionymi przez odwiedzających ją ludzi, czy walk toczących się podczas wojny (pistolet, zapalnik, łuski naboju etc.)

Projekt ten pozwala odsłonić nie tylko dzieje samego cmentarza, ale i społeczności Żydowskiej, która stanowiła niegdyś dużą grupę wśród mieszkańców Warszawy.

Szymon Lenarczyk¹, Magdalena Sugalska², Marcin Wagner

¹Wykop na poziomie – firma archeologiczna, Polska

²Badaczka niezależna, Polska

³Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Nekropola czy park miejski? Cmentarz na Bródnie, dzieje dawne i najnowsze

Jesienią 2021 roku rozpoczęto prace wykopaliskowe na cmentarzu żydowskim na Bródnie w Warszawie, które będą kontynuowane w kolejnych sezonach.

Cmentarz zajmuje obszar około 13,5 ha, będąc tym samym drugą co do wielkości nekropolą żydowską w Warszawie. Według szacunków, od czasów ufundowania cmentarza przez Szmula Zbytkowera w drugiej połowie XVIII wieku, aż do początku II Wojny Światowej, pochowanych zostało tam około 250 000 Żydów. Tuż po II wojnie światowej cmentarz został zniszczony, a macewy usunięto z ich pierwotnego miejsca.

W 2021 roku prace rozpoczęto w najstarszej części w kwaterze II, gdzie według informacji znajduje się grób Abrama Jaakowa Sterna, wybitnego matematyka. Przed przystąpieniem do pracy i wyborem miejsca badań zostały przeanalizowane historyczne plany i mapy tej części Warszawy. Podczas prac wykopaliskowych odsłonięto m.in. historyczną drogę ograniczającą z dwóch stron tę kwaterę, genizę, wykonaną przy użyciu przedwojennej rury kanalizacyjnej oraz zarysy prostokątnych pól grobowych.

Aleksander Limisiewicz¹, Jerzy Kichler²

¹„Akme” – Zdzisław Wiśniewski, sp. z o.o., Polska

²Gmina Wyznaniowa Żydowska we Wrocławiu, Polska

Wrocław-Stare Miasto, ul. Gwarna. Badania wykopaliskowe na zapleczu dawnego cmentarza żydowskiego z XVIII–XIX wieku

Badania wykopaliskowe na terenie dawnego cmentarza żydowskiego we Wrocławiu, przy ul. Gwarnej, były prowadzone wielokrotnie. Przyczyną były ekshumacje części pochówków w 1912 i 1937 roku. Po raz pierwszy w związku z budową ul. Dworcowej, łączącej Dworzec Główny z miastem i drugi raz w ramach ustaw norymberskich, zmierzających do likwidacji

miejsc pamięci.

Dążąc współcześnie do zabudowy terenów objętych wcześniejszą ekshumacją, prowadzono prace poszukiwawcze, identyfikujące te miejsca.

W 2017 roku podczas prac budowlanych natrafiono na pochówki pochodzące z terenu cmentarza. Był to obszar przyłączony w 1912 roku do zamkniętego już cmentarza, w ramach regulacji gruntów, w zamian za teren pod przebieg ul. Dworcowej.

Prace prowadzone w roku 2017 ujawniły siedem pochówków indywidualnych, groby nr 2–8, obejmujące najpewniej ekshumowane pochówki osób eksponowanych. Zbiorowy – masowy grób, obejmujący 116 pochówków w drewnianych sarkofagach oraz 5 grobów zbiorowych, w których pochowanych zmarłych z grobów wykopanych w trakcie budowy betonowej platformy w 1943 roku.

Przypuszczamy, że groby indywidualne i grób masowy zostały przeniesione i zakopane w 1937 roku. Świadczy o tym obecność licznych „przypinek” noszonych w klapach marynarek i bluz, ze znakami swastyki.

Grób „masowy” składał się ze 115 pochówków, w których szczątki zmarłych umieszczano w drewnianych, niewielkich sarkofagach. Wykonano je najpewniej ze sklejki, gdzie części składowe łączono ze sobą na pióro i wpust, gdyż nie stwierdzono obecności gwoździ.

W obrębie sarkofagów znajdowano, jako wyposażenie fragmenty ceramiki pochodzącej z XVIII i XIX w. Część z nich miała owalny kształt i służyły pierwotnie do ułożenia na powiekach zmarłego. Inne ułamki, najpewniej pochodziły z naczyń użytych podczas obmywania zmarłego i zostały po wykorzystaniu rozbite i włożone do grobu.

Sarkofagi ułożone były w stos o szerokości i długości 8 pojemników, w co najmniej 4 warstwach. W niektórych grobach złożono więcej niż jednego zmarłego. Dotyczyło to szczególnie dzieci. Domyślamy się, że poszczególne układy pionowe, przypisane były jednej rodzinie (?), co stwarzało łatwą możliwość ponownej ekshumacji.

Anna Michałowska-Mycielska

Wydział Historii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Organizacja przestrzeni cmentarzy żydowskich na ziemiach polskich

Celem referatu jest przedstawienie, jak wyglądał podział na strefy na cmentarzach żydowskich na ziemiach polskich.

Przestrzeń cmentarza żydowskiego, pozostającego pod nadzorem władz gminnych i bractwa pogrzebowego (chewra kadisza), była podzielona na kilka stref. Podstawowy podział obejmował strefę męską i kobiecą, niekiedy wydzielano także obszar dla pochówków młodzieńców i panien, czyli osób młodych, które nie weszły w związki małżeńskie. Osobną strefę stanowiła ta zarezerwowana dla potomków rodów kapłańskich (kahanitów), którzy ze względu na wymogi prawa żydowskiego w ograniczony sposób mogli się kontaktować ze zmarłymi i miejscem pochówków. Niekiedy osobna strefa wydzielona była także dla lewitów. Obserwować możemy także zwyczaj grzebania koło siebie osób zasłużonych dla gminy (dotyczyło to mężczyzn i ich męskich potomków), a także praktykę grzebania koło siebie małżonków i innych członków rodzin (rodzice-dzieci, dziadkowie-wnukowie).

Dariusz Rozmus

Wyższa Szkoła „Humanitas” w Sosnowcu, Polska

Inwentaryzacja wybranych cmentarzy żydowskich i ich pozostałości na pograniczu obecnego Górnego Śląska i Małopolski – historia, sugestie prawne, badawcze i konserwatorskie

W referacie przedstawione zostaną prace inwentaryzacyjne podejmowane na cmentarzach żydowskich znajdujących się na pograniczu Górnego Śląska i Małopolski (na Ziemi Olkuskiej, w Zagłębiu Dąbrowskim oraz okolicach). Omówiony zostanie ich przebieg, trudności w realizacji oraz efekty. Podkreślona zostanie również rola archeologów w tego typu działaniach i potrzeba kontynuacji takich działań.

Inwentaryzację rozpoczęto w 1989 roku od dokumentacji cmentarza żydowskiego w Pilicy. Zainicjowały je ówczesne służby konserwatorskie, potem prowadzone były z udziałem pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego. Podczas tych prac zespoły badawcze zetknęły się z wieloma problemami natury konserwatorskiej i prawnej. Szczególnie trudne było odzyskanie bogato zdobionych macew pochodzących z XVIII wieku ze starego cmentarza w Pilicy wmurowanych

w dwudziestowieczny budynek. Efektem przeprowadzonych inwentaryzacji są opracowania i publikacje dotyczące cmentarzy: w Jaworznie, Dąbrowie Górniczej, Olkuszu, Pilicy i Sławkowie, a planowane są o nekropoli w Będzinie i Chrzanowie. Jednocześnie autor realizował własne studia na temat żydowskiej, nieprofesjonalnej sztuki sepulkralnej.

Rola archeologów w ochronie żydowskiego dziedzictwa będzie w najbliższych czasach rosła. Może ona jednak kolidować zarówno z prawem, jak i ze zwyczajami religijnymi, a odczucia takie wymagają szczególnego podejścia. Bywają sytuacje, gdy badania archeologiczne są koniecznością (ratownicze). Rzeczywiste wymiary nieistniejących już (w sensie faktycznym, wizualnym, nie prawnym) nekropoli często są nieznane. Prace archeologiczne muszą być prowadzone zgodnie z wymogami Komisji Rabinicznej ds. Cmentarzy działającej w ramach Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich, co uniemożliwia eksplorację miejsca pochówków. Cmentarze te można badać z użyciem metod nieinwazyjnych (geofizycznych), ale nie zawsze są one skuteczne. Powinno się je po prostu inwentaryzować, opracowywać i chronić.

Kalina Skóra¹, Magdalena Bis¹

¹Institut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Polska

Archeologia cmentarzy żydowskich Europy Środkowej – stan badań i perspektywy

Referat będzie dotyczyć archeologicznego rozpoznania cmentarzy żydowskich funkcjonujących od średniowiecza po XX wiek w krajach Europy Środkowej, ze szczególnym uwzględnieniem terenu Polski. Omówione zostaną stosowane metody badań ze wskazaniem na ich uwarunkowania prawne i obyczajowe. Sumarycznie zostanie przedstawiony stan wiedzy o nekropoliach żydowskich, ich lokalizacji, wielkości i organizacji przestrzeni grzebalnej w świetle archeologii. Kolejna grupa prezentowanych zagadnień to uchwytnie archeologicznie przejawy judaistycznej obrzędowości pogrzebowej związane bezpośrednio z pochówkiem. Naszkicowane zostaną także perspektywy badawcze, kwestie wymagające dalszych studiów oraz determinujące je aspekty legislacyjne i kulturowe.

Magdalena Sugaska

Badaczka niezależna, Polska

Jak współpraca archeologii z konserwacją zabytków pomaga odkryć więcej – prace archeologiczne na Cmentarzu Żydowskim na Warszawskich Powązkach, sezon badawczy 2021

Cmentarz Żydowski na Woli założony został w 1806 roku, obecnie zajmuje 33,4 ha i spoczywa tu ponad 200 tysięcy osób. Badania archeologiczne na terenie najstarszej części cmentarza – Kwatery I – rozpoczęły się w 2020 roku i kontynuowane były w 2021 roku. Realizacja badań archeologicznych przebiegała pod ścisłym nadzorem Komisji Rabinicznej ds. Cmentarzy.

Wszystkie prace archeologiczne realizowane były z pełnym poszanowaniem prawa religijnego i tradycji żydowskiej. W większości przypadków prace badawcze ograniczały się do usunięcia około 10–15 cm ziemi, tyle zazwyczaj wynosiła warstwa ściółki i humusu zalegająca na stropie komór grobowych. Z uwagi na możliwość pojawienia się kości ludzkich dalsza eksploracja nie była możliwa, dlatego wiele pytań dotyczących chowania zmarłych na Cmentarzu Żydowskim na Okopowej pozostaje bez odpowiedzi. Równocześnie z pracami archeologicznymi na tym obszarze rozpoczęła prace grupa konserwatorów zabytków. Konserwacja obejmowała nie tylko widoczne macewy, ale całe pochówki, dlatego potrzebna była ingerencja w komory grobowe. Dzięki wytycznym konserwatorskim i Komisji Rabinicznej wszelkie prace konserwatorskie naruszające ziemię musiały być przeprowadzone pod nadzorem archeologicznym. Dzięki tym pracom uzyskaliśmy wcześniej niedostępne nam informacje: odkryto i zadokumentowano ceglany spąg komory grobowej, profil komory, odkryto wcześniej niedostępne części nagrobków i dowiedziono, że część pochówków nie zawiera komory ceglanej.

Marcin Wagner

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Szklane butelki z badań w kwaterze I na cmentarzu żydowskim przy Okopowej 49/51 w Warszawie

Podczas prac archeologicznych na terenie kwatery I na cmentarzu żydowskim przy ulicy Okopowej jednym z najczęstszych znalezisk były pozostałości różnego rodzaju naczyń szklanych, wśród których były fragmenty mis, zdobionych szlifem, naczyń aptecznych czy zniczy. Wydaje się, że nie wszystkie one są datowane na okres przedwojenny. Niektóre z nich zapewne pochodzą z lat 60.–80. ubiegłego wieku. Zaskakującymi jednak okazały się fragmenty butelek po alkoholach mocnych, głównie butelek po wódce, ale i fragment butelki po pejsachówce produkowanej w Lublinie. Opisy żydowskich zwyczajów, które opisuje Stefan Wiechecki Wiech rzucają jednak pewne światło nad rozwiązaniem zagadki obecności dużej liczby butelek po wódce na cmentarzu.

Zbiór ten uzupełniają fragmenty butelek do wina, których część pochodzi z XIX wieku, a jedna z nich z opaską przy wylwie, znaleziona w okolicy ohelu Sonnenberga, zapewne może być datowana nawet na 1 połowę XIX wieku.

Ciekawymi znaleziskami są fragmenty butelek, w których zachowały się pozostałości farb, którymi pokrywano dekorowane lica macew.

Michaela Selmi Wallisová

The Czech Society of Archaeology, Prague, Czech Republic

The Jewish Settlement and Cemeteries in Mediaeval Prague

During 1997–2000 extensive excavations were undertaken in the area of the so-called “The Jewish garden” in the Vladislavská street (nos. 1390/II and 76/II). The medieval Jewish cemetery, it was presumed, dated according to documentary evidence to 1254–1478. We can conclude that in praxis the rite was not so strict and rigid as formerly presumed. The excavation revealed anomalies not mentioned in written sources (plaener or slate sheets lining the grave pit, slate scutes on eyes or mouths, pebbles placed by the ankles, the use of nails on coffins, a mass grave etc.).

Altogether 401 graves were found, some of them were left unexcavated in the yard of the house no. 72/II. The bodies were always placed in wooden coffins; the grave pits are dug tightly next to each other with clear a attempt not to trespass into neighbouring graves. The graves are oriented west – east with the head to the west in the direction of Jerusalem; in many cases the orientation is slightly moved to northwest. Within the surrounding medieval settlement the Jewish cemetery with adjacent Jewish houses form a specific and extraneous element. Thanks to a relatively strict demarcation this enclave can be individually surveyed unlike other areas of medieval Prague.

Wiesław Więckowski¹, Wojciech Bis²

¹Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

²Institut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Polska

Weryfikacyjne badania archeologiczne cmentarzy na warszawskim Bródnie i w Węgrowie. Przyczynek do badań nad żydowskim obrządkiem pogrzebowym

Tematyka archeologiczna w odniesieniu do cmentarzy żydowskich jest podejmowana dość rzadko, dlatego każde tego typu badania są niezwykle cenne. Przykładem takich prac są przeprowadzone na obszarze dwóch mazowieckich cmentarzy – na warszawskim Bródnie i w Węgrowie. Ich rezultaty zaprezentowano w niniejszym referacie.

Badania miały charakter weryfikacyjny. Na Bródnie podjęto próbę wyznaczenia południowej granicy cmentarza, zaś w Węgrowie dążono do potwierdzenia istnienia nekropolii, której zasięg nie był współcześnie widoczny na obszarze inwestycyjnym. W obu przypadkach prace archeologów prowadzone były we współpracy z Komisją Rabiniczną ds. Cmentarzy i zgodnie z wytycznymi uwzględniającymi stosunek religii żydowskiej do szczątków ludzkich. Na podstawie tekstów źródłowych i religijnych wymieniono również zespół cech, które są pomocne w identyfikacji pochówków oraz dawnych cmentarzy.

Organizatorzy/ Organisers:
Stephanie Aulsebrook

Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

***Intra-Cross-Craft Analysis
Workshop: Investigating
Linkages within Craft
Industries***

Vasiliki Anevlaki

Austrian Archaeological Institute, Austrian Academy of Sciences, University of Salzburg, Austria

Marble Extraction and its Industry. Case Studies of White Marble Quarries throughout Antiquity

Quarries are the primary contexts, the first stage of each object. Studying the tool marks, the imprints on the parent rock, the waste, and the unfinished objects at a quarry reveal the secrets of the precision work which was conducted in these locations. The abandoned objects in combination with the waste, give valuable information about the context, the organization of each quarry as well as the manufacturing process, the transportation and the stone trade in antiquity.

Each group of objects, in many cases, uses different quality materials, production tools, workmen and various steps during the pre-shaping of each item. The extent of the scattered pieces in a quarry can show the large size of the quarries. An example where pieces are gathered in one spot can be the indication of a pick-up location or the place of the exit/entrance of the quarry. A characteristic example is the Abu-Hayat Roman quarry near Ephesos, which has recently been studied. Five semi-worked blocks can be observed all orientated in one direction, possibly ready for transportation. Meanwhile, new studies on the island of Tinos have revealed numerous tool marks, in combination with special graffiti and inscriptions, and help us to have a better understanding of the ancient marble industry in the Cycladic Islands.

The studies of these examples not only extend the marble landscape of each area from both a topographical-archaeological viewpoint, but they are also examples of the usage of marbles with particular qualities, extraction methods and productions.

Stephanie Aulsebrook

Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

Craft and Hobby? Components as a Possible Enabler of 'Amateur' Crafters in the Mycenaean World

Components played a significant role in the Mycenaean Palatial Period (c. 1400–1200 BC) jewellery and adornment industries. Many required great skill to make as well as specialist equipment and knowledge. Examples include the granulated hollow gold beads well-known from Mycenaean mortuary contexts. However, for certain component-based objects the last stages of their typical chaîne opératoire, their assembly process, did not require the same level of skill nor specialist equipment or knowledge that may have been difficult to access. Other factors came to the fore, such as a sense of aesthetics, patience and time; strong investment in the latter in particular would have been the key way to improve the object's final appearance. Based on analogies with historical and modern practices, these circumstances provide a good entry point for 'amateur' or 'hobby' crafters. In the Mycenaean Palatial Period, one such component was gold foil, used to gild a range of artefacts, especially glass beads. This paper focuses on a collection of foil-covered jewellery components from chamber tombs excavated by Christos Tsountas at Mycenae, studied by Agnes Xenaki-Sakellariou. These demonstrate variable outcomes in terms of success that may indicate the presence of amateur crafters within the sphere of Mycenaean jewellery production.

Nadia Ben-Marzouk¹, Giulia Tucci²

¹University of Zurich, Switzerland

²Tel Aviv University, Israel

Foreign Imitation in Local Faience Production? (Re)Assessing the Beth Shean Level IX Stamp Seal Group through Intra-Cross-Craft Analysis

This paper re-examines a previously identified group of faience seals dated to the Late Bronze Age in the southern Levant with a focus on producer identity and skill. Referred to as the Beth Shean Level IX group, these faience seals were previously interpreted as the product of local faience seal producers creating imitations of imported Egyptian scarab seals—whose base engraving was right-facing—by impressing them into faience moulds, which were then used to produce a faience scarab with a left-facing impression (Ben-Tor and Keel 2012). Similarly, the back of the scarab was produced in another faience mould, resulting in a technique that combined two separate moulds to create an Egyptian scarab imitation. However, we maintain that core elements of this proposal are fundamentally problematic. Rather, we survey the techniques, materials and stages of production, proposing a connection to metal jewellery production, which may have influenced the faience technology given the producers were likely the same individuals. The paper then situates our case study within the broader landscape of the east Mediterranean and asks whether such a model may have been true of seal producers elsewhere.

Anastasia Dakouri-Hild

University of Virginia, United States of America

Jacks of all Trades: towards an Understanding of Cross-Craft Fertilization in the Mycenaean Ornamental Industries

The paper re-evaluates the evidence from the Kordatzi workshop in Mycenaean Thebes (mostly gold, glass and stone). First, some thought is given on what constitutes a workshop (or workshop-related material) in the Mycenaean world. Secondly, a detailed, closer look is given at the objects themselves: the paper examines interrelationships between a) same materials used for different functional categories (e.g. jewellery, weaponry, furniture components) and b) same or similar products made of different materials. Subsequently, an effort is made to interpretatively understand which chaînes opératoires shared in common have to do with stylistic and iconographic dictates and which with the practicalities of working with certain materials and tools. Third, the context of the finds is scrutinized using the original excavation diaries in order to determine/confirm the spatial relationships of objects connected to workshop activity on the site. Finally, following comparison with a different workshop assemblage in the same Mycenaean settlement (House of Kadmos), some general conclusions are drawn about cross-craft fertilization in Mycenaean ornamental industries.

Katarzyna De Lellis-Danys¹, Magdalena M. Woźniak¹

¹Polish Centre of Mediterranean Archaeology, University of Warsaw, Poland

Intra-Cross-Craft Approach to Ceramic Spindle Whorls from Old Dongola, Sudan

In our paper, we will first explore technological interactions between two crafts: pottery making and spinning. We will then apply intra-cross-craft analysis to ceramic spindle whorls found in the households in Old Dongola (Sudan) of the 14th–18th century CE. Those finds indicate a certain knowledge of properties of used materials and possibly transfer of techniques and practice between crafts. The aim of the paper is also to understand the identity of spindle whorl-makers: specialized craftsmen, potters or spinners, as well as the character of the production of spindle whorls: industrial or home-made.

Dawn Hoffmann

Metalsmith, Maryland, United States of America

The Metals Family Tree and their Separate Branches – the Variety of Metals: Properties, Treatments and Applications. Practical Session and Case Studies

Within the family of metalworking disciplines there are many similarities, and overlaps. However, there are enough differences of properties: malleability, ductility, melting temperature, strength and scale (of work) to warrant their own fabrication practices in individualized, unique workshop settings. Understanding these qualities can inform us of which materials, processes and tools would be best suited for the job at hand. I will show various ways of forming metals and demonstrate these different approaches needed for ferrous and non-ferrous materials showing some of the parallel and contrasting working conditions. This demonstration will introduce some dilemmas and also some of the solutions that qualities of the various metals present to the metalsmith. The various attributes of metals are also precisely the reason for using them in an intra-craft related manner. The qualities can include: aesthetics, temperature and heat conductivity, magnetism, toughness, food safety, flexibility and imperviousness (or not) to other elements and weathering. Throughout history, the family of metals have been an intriguing and practical part of the daily lives in the family of mankind.

Kyle Jazwa

Maastricht University, Netherlands

“No Man ever Wetted Clay and then Left it:” Intra-Cross-Craft Interaction and Architectural Technologies in Mainland Greece from the Bronze Age to the Archaic Period

This paper examines the evidence for intra-cross-craft interaction in architectural construction in mainland Greece from the Bronze Age–Archaic Period. Its primary focus will be on clay architectural elements, such as mud bricks, ceramic roofing tiles and drains. Although intra-cross-craft interaction is evident in almost all aspects of building construction, these objects especially demonstrate the multi-directional transfer of skills/knowledge among builders and between builders and potters. A reconstruction of the chaînes opératoires of Early Helladic, Late Helladic, and Archaic ceramic roofing tiles, for instance, clearly demonstrates participation from potters who were mobilized for the refining of the clay and firing of the tiles, while the forming methods drew from more vernacular construction traditions, like mud brick-making and the construction of other unfired clay infrastructure. After presenting this and other evidence for intra-cross-craft interaction in architectural contexts, I demonstrate that periods with higher socio-political complexity and monumental buildings encouraged more exchange among craftsmen who otherwise worked in different realms. The greater diversity of workers cooperating within this context also coincided with noteworthy technological innovation and a receptivity to foreign architectural practices.

Florica Mățău

ARHEOINVEST Center, Department of Exact and Natural Sciences, Interdisciplinary Research Institute, Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania

Cross-craft Interactions in the Production of a Middle Bronze Age Crucible Identified in the Lower Danube Region

The Lower Danube region represents one of the most important trade routes used since early prehistory, whereby fundamental innovations and technologies were often transmitted, transformed and adapted through it. The various Middle Bronze Age groups followed different pathways with distinctive endpoints, which caused a significant degree of variability in the transmission of technological knowledge. The Danube Valley and an extended part of the Southern Plain of modern Romania were occupied by the Verbicioara culture (c. 2200/2000–1500/1400 BC), well-known for its exquisite ceramic repertoire. Besides the very diversified ceramic production, at the Verbicioara sites various gold and bronze artefacts were identified, sometimes associated with funerary contexts. Although no metal production sites were identified in the Verbicioara area, a very specific category of ceramic artefacts used in the various sequences of metal

processing was reported.

This study focuses on the archaeometric analysis performed on a crucible and on ceramics identified at Rogova for tracing the degree of technological similarities between these artefacts.

Laura B. Mazow

Department of Anthropology, East Carolina University, United States of America

Re-examining At the Fullers UET 6/2, 414 as a Dialogue between Weaver and Fuller

The completion of a fulled textile is a product of both the weaver's and fuller's craft as each craftperson's work impacts the outcome of the other. For example, a common finishing technique of a weave is edge fringe, which requires special treatment so as not to felt in the fulling process. Fulling, which tightens the weave by matting the wool fibres, causes the textile to shrink. The amount of shrink, and its impact on a textile's final shape, is dependent on wool type and sort, the tightness of both the spun yarn and the weave and the desired finish. Thus weavers and fullers, while independent specialists, must have interacted at some point along the chaîne opératoire of textile processing.

With that in mind, I suggest a revised reading of the Old Babylonian text, *At the Fullers*. This dialogue is not between a customer and a fuller, but between a weaver and a fuller. The weaver's concern is the fringe. The fuller feels his expertise in shrink and stretch is not respected. As they toss insults, we gain witness to a theoretical conversation between inter-dependent craft specialists at the moment the responsibility for the product's outcome shifts from one to the other.

Peter Northover

Independent Researcher

How does a Workshop Work?

Archaeological evidence for Bronze Age workshops and how they might have functioned is notoriously elusive. Yes, we have moulds, crucibles, sprue and other casting waste, but little in the way of hearths and other structures. To fill the gap we have two sources of approaches. One is to pay more attention to the information contained in this metallurgical debris, but more importantly, to listen to what the metalwork itself is telling us about how it was made. The second is to study how traditional craftsmen work with copper and copper alloys but, in many cases, they are only concerned with a limited product range. An alternative to this is to look in recent centuries, say from the 17th to the 19th, where we have structural, metallurgical, and, importantly, documentary evidence. Despite first impressions, this is not anachronistic, because the metallurgy is the same, the primary difference between then and the Bronze Age is one of scale, supplemented by animal and water power.

This paper will present one example where we have very detailed records. William Forbes, a Scottish coppersmith, and brazier supplied a wide range of copper and copper alloy components to the Royal Navy in the 1770s and 1780s. When he retired he took his business archive with him and it is preserved in his mansion in Scotland. Particularly important are his ledgers and notebooks recording his metal supplies in and finished product out, his furnace notebooks recording how alloys were made up and melted and the losses in the process, and inventories of the tools and equipment in his workshops. In addition, there are his payroll, and anecdotal evidence in the form of weekly reports from one of his works managers. We can learn how the work was distributed among his workmen, how much they produced, and how much they earned (even in the Bronze Age people would not work for nothing), how long particular tasks took, and what could go wrong.

All this can be found mirrored in the Bronze Age. As a case study we can look at the hoard from Isleham, Cambridgeshire, UK, at 8000 fragments the largest in Britain. It comprises the complete metal stock of a closed-down workshop, from newly finished and part finished objects, through scrap, ingots and waste, down to the floor sweepings. The peculiar circumstances of its preservation means that some pieces are effectively uncorroded and surface traces reveal all the stages of production and finishing, the extent to which defects were tolerated and repaired, and numerous failed pieces which shed further light in the production process, and the human and natural resources needed.

A final point of comparison starts with the order and account books for the Forbes workshops. Here we can see how work was commissioned, how the resources were organised, and how the finished product was transported to the

customer. We need now to consider how the same transactions were made in the Bronze Age: how work was commissioned, how the resources, including specialist supplies were obtained, and how the product was distributed and, applying the discipline of production engineering, we can start to reconstruct the different types of workshop and their networks.

Nikolas Papadimitriou¹, Akis Goumas²

¹Paul and Alexandra Canellopoulos Museum, Greece

²Goldsmith – Visiting Artist at the Harvard Center for Hellenic Studies, United States of America

Interaction among Master Artisans in Early Mycenaean Times

In Early Mycenaean times, numerous daggers were made specifically for funerary display. For the manufacture of these daggers, a variety of materials (e.g. copper, gold, ivory, wood) and demanding techniques (e.g. metal inlay, gold-embroidery) were used, often on the same weapon. This necessitated the cooperation of different craftspersons. At a slightly later stage, artisans started imitating the handles of prestigious daggers in unexpected materials, e.g. glass and agate. The latter handles looked similar in form to those made of wood or ivory but were crafted with entirely different techniques. In this paper we will discuss these examples of “cross-craft interaction” (i.e. [a] the cooperation among different craftsperson working on the same dagger, and [b] the interaction among artisans making similar objects in different materials) and try to understand their implications for the organization of Early Mycenaean workshops for prestigious weapons—especially at the site of Mycenae, where these phenomena are mainly attested. Our research combines microscopic observation of the objects, archaeometric analysis and experimental reconstructions.

Nancy Serwint

Arizona State University, Tempe, Arizona, United States of America

The Coroplast and the Potter: Considerations on Cross-Craft Specialists

Coroplastic studies is a vibrant area of research among material culture specialists dealing with the ancient world. With terracotta sculpture ranging in size from miniature to over life-size, various techniques were employed in the crafting of distinctive products. Use of clay demanded facility with the hands as well as the employment of other technical devices. It is clear from the study of how terracotta sculpture was made that many of the techniques used for fashioning objects were similar to those employed by potters. The votive terracotta sculpture discovered at ancient Marion, one of the city kingdoms of Cyprus during the Iron Age, will form the basis of the presentation. With a corpus of over 30,000 fragments, the material represents the largest cache of sculpture in clay from a single site on the island. Local production is assumed from the volume of the material as well as the presence of nearby clay sources. Detailed assessment of manufacturing strategies reveals production affinities with various stages of clay procurement methods, techniques for material preparation and the utilization of various formation practices including hand building, coil and slab construction and use of the wheel – all schema shared by both coroplasts and potters.

Agata Ulanowska

Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

How many Flax Seeds for a Shirt? Textile Production in Bronze Age Greece from an Intra-Cross-Craft Perspective

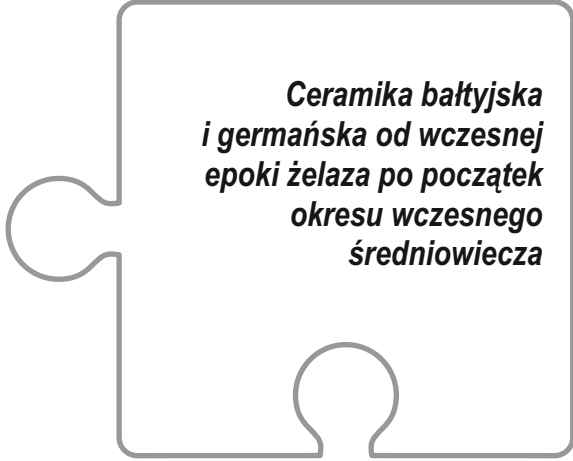
The key socio-economic importance of textile production in Bronze Age Greece was, i.a., related to the exceptional complexity of its chaîne opératoire and large labour inputs. All basic operational sequences, such as processing raw materials (e.g. plant cultivation and animal husbandry), fibre processing, forming yarns, dyeing and making textiles required entirely different skills, knowledge and production strategies. Since, overall, textile tasks are also very time-consuming and many have to be performed continuously (e.g. spinning), textile manufacturing was not only visible in everyday life, but it had to accompany and frame other activities and crafts. The now defined concept of intra-cross-craft

interaction has, therefore, been naturally applied to examine textile production and technology well before its conceiving. However, due to a limited number of excavated textiles, it has not been applied to examine specific finished products. In this paper, by presenting a brief overview of the intra-cross-craft nature of textile manufacture in the Aegean Bronze Age, I will also highlight the limitations of this approach resulting from gaps in the evidence, especially in relation to the final products, i.e. textiles.

Organizatorzy/ Organisers:

Paweł Szymański

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

**Ceramika bałtyjska
i germańska od wczesnej
epoki żelaza po początek
okresu wczesnego
średniowiecza**

Artur Błażejowski

InstitutArcheologii, Uniwersytet Wrocławski, Polska

Nadłabskie wątki ornamentacyjne na ceramice kultury przeworskiej w Polsce południowo-zachodniej

Na obecność nadłabskich motywów ornamentacyjnych na ceramice kultury przeworskiej na obecnym terytorium Polski południowo-zachodniej zwracano uwagę od dawna. Jako pierwsi czynili to badacze niemieccy, szczególnie E. Petersen i C. Pescheck. Podkreślali oni znaczącą rolę kontaktów między obszarami dorzecza Odry i Kotliny Czeskiej w początkach okresu rzymskiego. Podkreślano znaczącą obecność zdobień wykonanych kółkiem zębątem na ceramice ze stanowisk śląskich i wielkopolskich, co wyraźnie wskazywało na wpływy nadłabskiego środowiska kulturowego. Zakładano przy tym, że ceramika ta pojawiła się na obszarze kultury przeworskiej szczególnie w wyniku migracji grup ludności z terenu Czech i Moraw we wczesnym okresie rzymskim.

W latach powojennych tematykę tę poruszyli S. Pazda i G. Domański, ostatnio zaś K. Ibragimow, M. Bohr i A. Błażejowski. Najnowsze badania tego zagadnienia wskazują, iż istotnie motywy zdobień, ale i techniki ich wykonania charakterystyczne dla nadłabskiego środowiska kulturowego pojawiają się na licznych stanowiskach „przeworskich” Polski południowo-zachodniej, jednakże w różnym nasileniu. Rzeczywiście dość często są zauważalne we wczesnym okresie rzymskim. Trzeba jednak podkreślić, że pojawiają się także w fazie C1. Być może w niektórych skupiskach osadniczych są one dowodem na przybycie trudnych do określenia grup ludności z obszaru Nadłabia. Na ogół są one jednak przejawem większego niż gdzie indziej otwarcia na wpływy zewnętrzne. Dotyczy to zwłaszcza terenów położonych na szlakach komunikacyjnych, jak np. w głogowskim rejonie osadnictwa.

Agata Chilińska-Früboes

InstitutArcheologii, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska

Ceramika grobowa kultury Dollkeim-Kovrovo w okresie wpływów rzymskich i w okresie wędrówek ludów

Kultura Dollkeim-Kovrovo obejmowała swoim zasięgiem w okresie wpływów rzymskich i w okresie wędrówek ludów Półwysep Sambijski, dorzecze dolnej i środkowej Pregoly oraz obszar między dolną Pasłąką a środkową Łyną. Mimo, że z terenów tych znana jest ogromna liczba znalezisk, mało jest publikacji ich dotyczących. Prace te skupiały się przede wszystkim na przedmiotach metalowych, zaś ceramika zwykle była w nich pomijana. Wynika to po części z faktu, że większość zabytków znanych z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo została pozyskana przed II Wojną Światową, a do dnia dzisiejszego zachowało się wiele odkrytych wówczas zabytków metalowych, zaś większość naczyń zaginęła. Celem referatu jest przedstawienie typowych form naczyń grobowych kultury Dollkeim-Kovrovo – popielnic i przystawek oraz pokazanie ich ewentualnych związków z naczyniami pochodzącymi z innych rejonów.

Piotr Iwanicki

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Polska

Naczynia typu „Niedzwica”. Cechy, warianty, datowanie

Stanowisko XVII w Niedzwicy położone jest w dolinie Gołdapy w północno wschodniej części Polski. Należy do nielicznej grupy bałtyjskich, wielokulturowych osiedli badanych szerokopłaszczyznowo. Pozyskany z ponad 700

obiektów materiał ceramiczny stanowi bazę źródłową do szerokiej analizy naczyń zarówno pod względem zmienności ich form jak i zdobnictwa. Przykładem może być wyróżniony wśród odkrytych na stanowisku garnków typ „Niedrzwica”. Prześledzenie występowania naczyń tego typu z innymi formami ceramiki w obiektach odkrytych na stanowisku, jest dobrym punktem wyjścia do dyskusji nad metodami datowania ceramiki z osad. Przynosi również wiele informacji w zakresie zmian stylistycznych i rozwoju typu Niedrzwica, a w szerszym zakresie przemian kulturowych dokonujących się na północno-wschodnich Mazurach w okresie wpływów rzymskich.

Jarosław Jasiewicz¹, Andrzej Michałowski², Przemysław Niedzielski³

¹Instytut Geoekologii i Geoinformacji, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

²Wydział Archeologii, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

³Wydział Chemii, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

Zróżnicowanie chemiczne ceramiki z młodszego okresu przedrzymskiego – podejście numeryczne

Wystąpienie obejmuje niektóre z wyników pierwszych przeprowadzonych na dużą skalę badań nad zróżnicowaniem chemicznym ceramiki pradziejowej pozyskiwanej z obszarów postglacjanych. Przebadano ponad 500 fragmentów naczyń (brzuśce) pochodzących z osad datowanych na młodszy okres przedrzymski w strefie Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej. Stanowiska łączone były z kulturą przeworską bądź jastorfską. Wystąpienie pokazuje nowe podejście analityczne do wyników składu chemicznego ceramiki, wykorzystując nienadzorowaną klasyfikację fragmentów ceramiki (typologię). Ta metoda opiera się na zaawansowanym doborze cech, najlepiej oddających zróżnicowanie przestrzenne znalezisk. Poszukiwany jest taki podzbiór pierwiastków który najlepiej opisuje zmienność składu chemicznego ceramiki względem ich lokalizacji. Pozwala na tworzenie grup artefaktów ceramicznych odpowiadających ich pochodzeniu lub technologii produkcji. Uchwycona relacja między istniejącymi lokalizacjami a skupieniami uzyskanymi za pomocą Mieszanego Modelu Gausowskiego (GMM) była badana za pomocą wskaźnika opartego na entropii (V-measure). Analiza danych wykazała, że skład chemiczny ceramiki jest kształtowany przez bardziej złożone procesy niż zwykła funkcja wynikająca z pochodzenia surowca i prawdopodobnie jest związany z powstającymi lokalnymi tradycjami garncarskimi. Prace wykonane zostały w ramach projektu NCN UMO-2014/15/B/HS3/02279.

Bartłomiej Kaczyński

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Polska

Piec do wypału ceramiki z zespołu osadniczego z wczesnej epoki żelaza w Janówku, pow. legionowski

W 1976 roku podczas prac budowlanych na terenie jednostki wojskowej w Janówku w powiecie legionowskim dokonano odkrycia kompleksu osadniczego z wczesnej epoki żelaza. W trakcie trzech sezonów badań prowadzonych przez dr. Jerzego Głosika z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie zadokumentowano blisko 80 obiektów sepulkralnych i osadniczych, świadczących o funkcjonowaniu w tym miejscu zespołu złożonego z cmentarzyska i osady kręgu pomorsko-kloszowego. Jednym z najciekawszych znalezisk były pozostałości pieca do wypału ceramiki, odkrytego w trzecim sezonie badań latem 1978 roku. Bardzo dobry stan zachowania, pieczołowicie wykonana eksploracja i dokumentacja obiektu, a zwłaszcza brak bezpośrednich odniesień w skali centralnej i wschodniej Polski sprawiły, że pozostaje nieocenionym źródłem do poznania procesu wytwarzania naczyń przez społeczności Mazowsza i Podlasia we wczesnej epoce żelaza.

W trakcie pierwszej części referatu przedstawiony zostanie opis obiektu wraz z próbą określenia jego konstrukcji oraz wskazane zostaną najbliższe analogie. W dalszej części zaprezentowany zostanie inwentarz pochodzący z wypełniska pozostałości pieca, na który składają się ułamki kilkudziesięciu naczyń oraz fragmenty polepy konstrukcyjnej. Bogaty i różnorodny zbiór ceramiki, będący jednocześnie największym pozyskanym w kontekście osadniczym wśród badanych naukowo stanowisk na Mazowszu, pozwala na przeprowadzenie porównania z zestawem naczyń odkrytych na oddalonym o 150 m równoczesnym cmentarzysku. W trakcie tej części wystąpienia podjęta zostanie również próba odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy ceramika sepulkralna społeczności pomorsko-kloszowych różni się od ceramiki kuchennej/osadniczej?
- Czy na potrzeby funeralne korzystano ze specjalnie przygotowanych naczyń, czy używano ceramiki akurat będącej

w dostępie grupy ludności kręgu pomorsko-kloszowego?

– Czy formy, ich zdobienie, faktura i wykończenie powierzchni różnią się między odkrytymi na osadzie i cmentarzysku?

Michał Kasiński

Instytut Archeologii, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska

Ceramika jako źródło do poznania dynamiki przemian na pograniczu kultur przeworskiej i jastorfskiej w młodszym okresie przedrzymskim

Młodszy okres przedrzymski to dla Europy Środkowej czas wzmożonych ruchów migracyjnych oraz wynikających z tego istotnych przemian kulturowo-osadniczych. Kultura przeworska, ukształtowana w wyniku tych procesów jednostka taksonomiczna, zaliczana do grona kultur zlatenizowanych, była istotnym uczestnikiem tych przemian. Oddziaływała ona w tym czasie na sąsiadujące ugrupowania kulturowe, w tym krąg jastorfski, a znaleziska łączone tradycyjnie ze społecznością zamieszkującą dorzecze Wisły odkrywane są m.in. w grupie gubińskiej na środkowym Nadodrzu oraz na obszarze Niemiec Środkowych (głównie w Turyngii i Saksonii-Anhalt). Dominującą ilościowo kategorię znalezisk zaliczanych do tej grupy stanowi ceramika. Jej pogłębiona analiza, w tym rewizja atrybucji kulturowej części ze wspomnianych materiałów, umożliwi uchwycenie bardziej złożonego obrazu interakcji zachodzących w międzyrzeczu Łaby i Wisły oraz jej skorelowanie ze zmianami osadniczymi uchwytymi na terenach macierzystych kultury przeworskiej.

Wojciech Nowakowski

Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Warszawski, Polska

Między Sambią a Mazurami – naczynia z Nadrowii w kartotece Herberta Jankuhna

Nadrowia to zapomniana część Prus, pozostająca długi czas poza zainteresowaniem archeologów – nawet najwybitniejszy archeolog pruski okresu międzywojennego, Carl Engel, poświęcił wydzielonej przez siebie Inster-Pregel-Gruppe zaledwie kilka wzmianek, w których zresztą różnie wyznaczał jej granice. W dodatku wykopaliska na większą skalę zaczęły się w tym rejonie dopiero w połowie lat 30-tych XX wieku, co sprawiło, że ich wyniki tylko w niewielkim stopniu znalazły odbicie w publikacjach, a nawet w archiwaliach. W tej sytuacji dużego znaczenia nabiera zbiór blisko trzydziestu naczyń z kartoteki Herberta Jankuhna, pochodzących przede wszystkim z wczesnego okresu wpływów rzymskich. Jest to wprawdzie bardzo niewielka próbka, ale, być może, wyniki analizy tych naczyń dostarczą informacji, umożliwiających wnioskowanie na temat wspomnianej w tytule kulturowej pozycji Nadrowii: między Sambią a Mazurami.

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska

Instytut Archeologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska

Ceramika wykonana na kole garncarskim jako źródło do badań nad przemianami kulturowymi na Lubelszczyźnie w okresie rzymskim i wczesnej fazie okresu wędrówek ludów – zarys problematyki

Jednym z kluczowych zagadnień w badaniach nad okresem rzymskim i wczesną fazą okresu wędrówek ludów na terenie ziem polskich są studia nad ceramiką wykonaną na kole garncarskim. Powszechnie występuje ona na stanowiskach kultury przeworskiej, co bez wątpienia ma związek z opanowaniem przez ludność tej kultury umiejętności produkcji tego rodzaju ceramiki. W kulturze wielbarskiej przyjęło się uważać ją za element obcy, o genezie najczęściej łączonej z oddziaływaniami kultur Sântana de Mureș i/lub czerniachowskiej. W ostatnich latach odnotowywany jest jednak ogromny przyrost tej kategorii zabytków na Lubelszczyźnie, gdzie w późnym okresie rzymskim i wczesnej fazie okresu wędrówek ludów wyraźnie rysują się dwie strefy osadnicze – wschodnia dowodnie gocka, zachodnia mieszana (wielbarsko-przeworska). Największy przyrost znalezisk ceramiki wykonanej na kole dotyczy głównie terenów objętych osadnictwem gockim. W referacie oprócz przedstawienia najnowszych zestawień znalezisk ceramiki wykonanej na kole z Lubelszczyzny, zasygnalizowane zostaną problemy związane z jej interpretacją, w tym genezą. Podjęta zostanie próba

odwiedzi na następujące pytania: czy istniała lokalna produkcja naczyń przy użyciu koła garncarskiego w obrębie grupy masłomęckiej i kultury wielbarskiej ze szczególnym uwzględnieniem mikroregionu Ulowa, czy też pochodzi ona z nieokreślonych na razie centrów rozmieszczonych na terenie kultury czerniachowskiej i Sântana de Mureș; jak należy datować moment pojawienia się i zaniku ceramiki wykonanej na kole na Lubelszczyźnie; z którą z kultur – wielbarską czy przeworską – należy łączyć ceramikę wykonaną na kole z obszaru zachodniej Lubelszczyzny i jaka jest jej geneza; jak należy interpretować nowe znaleziska ceramiki wykonanej na kole rozproszone na obszarze całej Lubelszczyzny i w jakim stopniu ich obecność zmienia możliwości postrzegania przemian kulturowych w skali całego regionu.

Tomasz Nowakiewicz

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

W poszukiwaniu początków koła garncarskiego na ziemiach pruskich

Ceramika obtaczana na kole garncarskim jest zjawiskiem dobrze widocznym we wczesnośredniowiecznych materiałach z ziem pruskich. Rejestrowana po wielokroć podczas badań, jawi się jako fenomen masowy, będący w dodatku jednym z podstawowych wyznaczników chronologicznych – wprawdzie nie pozwalających na nadmiernie szczegółową datację, ale umożliwiających podstawowe przyporządkowanie znalezisk w ramach głównych faz periodyzacji dziejów tych terenów. O ile jednak samo wykorzystywanie we wczesnośredniowiecznych Prusach naczyń wykonanych przy użyciu koła jest dobrze potwierdzone, to początki tego zjawiska pozostają wciąż słabo uchwytnie, stanowiąc tym samym poważne wyzwanie badawcze. O jego zakresie problemowym świadczy lista kluczowych pytań, dotyczących – poza kwestią genezy – także okoliczności sprzyjających szybkiej i powszechnej adaptacji nowych technik garncarskich w środowisku pruskim.

W tym kontekście niewielką moc przekonywania mają nawet rutynowe utyskiwania na stan badań (zazwyczaj prezentowane z ukrytą sugestią, że znalezienie odpowiedzi jest kwestią czasu i zwiększenia bazy źródłowej), ponieważ przyczyn naukowego kłopotu należy upatrywać nie w liczbie materiałów, ale w specyfice kulturowej tej części ziem pruskich we wczesnym średniowieczu. Możliwości poznawcze w tym zakresie są limitowane przede wszystkim brakiem wystarczającej liczby zespołów grobowych, niezależnych datowników i typologiczno-stylistycznych zestawień, opartych na dobrze datowanych materiałach – a tych barier łatwo pokonać się nie da. Mając świadomość tych ograniczeń, trudno jest projektować wystąpienie o charakterze innym, niż będącym swoistą inwentaryzacją problemu. Jednak nawet takie ujęcie ma szansę nieco rozjaśnić mroki, w których skrywa się wskazane w tytule zagadnienie.

Grzegorz Raczkowski

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Ceramika naczyniowa z cmentarzysk kultury przeworskiej z dorzecza środkowej Wisły – wybrane rezultaty badań

Zarówno starsze jak i nowsze badania nad kulturą przeworską pokazały jej zróżnicowanie na obszarze środkowego dorzecza Wisły. Mimo znacznego przyrostu materiału w ostatnich latach nadal jednak nie dysponujemy wystarczająco kompleksowym opracowaniem ceramiki z tego obszaru. Podczas wystąpienia zostaną zaprezentowane wybrane rezultaty badań będących próbą uzupełnienia wiedzy w tym temacie. Podjęta zostanie problematyka zróżnicowań mikroregionalnych i chronologicznych, a szczególnie odrębności naczyń z cmentarzysk położonych na wschód od Wisły wyrażonej w morfologii uszek oraz ukształtowania den i wylewów. Omówione zostaną także wyniki analiz przeprowadzonych metodą chromatografii gazowej sprzężonej z spektrometrią mas (GC-MS), celem których było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy naczynia pełniące w grobach funkcje popielnic mogły być wykorzystywane wcześniej jako ceramika służąca do przygotowywania lub przechowywania potraw.

Judyta Rodzińska-Nowak

Instytut Archeologii, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska

Ceramika z grobu „książęcego” odkrytego w miejscowości Poprad-Matejovce (Słowacja)

W grobie „książęcym” odkrytym w miejscowości Poprad-Matejovce (Słowacja) natrafiono na osiem naczyń ceramicznych wchodzących, jak można przypuszczać, w skład jego pierwotnego wyposażenia. Wszystkie one zostały znalezione w obrębie południowej części przestrzeni zawartej pomiędzy ścianami wewnętrznej i zewnętrznej komory grobu. Wśród wspomnianych ośmiu naczyń glinianych wskazać należy siedem egzemplarzy wywodzących się niewątpliwie z miejscowego, tj. barbarzyńskiego środowiska kulturowego oraz jedno prowincjonalnorzymskie glazurowane mortarium. Trzy naczynia zachowały się w całości, natomiast pięć okazów rozbitych, zapewne w trakcie rabowania grobu, udało się kompletnie zrekonstruować. W skład zespołu ceramiki pochodzenia barbarzyńskiego wchodzi ręcznie lepiona misa znacznych rozmiarów oraz sześć niewielkich naczyń, które określić można mianem czarek lub misek. Trzy z nich są lepiące ręcznie, zaś dalsze trzy wykonano przy użyciu koła garncarskiego. Zespół ceramiki pochodzący z grobu „książęcego” w Popradzie-Matejovcach, jak wykazała przeprowadzona analiza, jest spójny chronologicznie. Naczynia wywodzące się z barbarzyńskiego środowiska kulturowego wykazują cechy technologiczne i stylistyczne, występujące w późnym okresie rzymskim i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów, tj. w fazach C3-D, na obszarze objętym zasięgiem kultury przeworskiej, a także na terenach osadnictwa Kwadów oraz w kulturze czerniachowskiej. Zdecydowanie najwięcej nawiązań stylistycznych do naczyń odkrytych we wspomnianym grobie wskazać można wśród inwentarzy ceramicznych ludności kultury przeworskiej, pochodzących między innymi z tzw. cmentarzysk dobrodzieńskich, z długotrwałe użytkowanej nekropolii w Opatowie, a także z osad w Turawie, Igołomi i Jakuszowicach. Stwierdzono zatem ponownie istnienie oddziaływań płynących z tych kierunków, które już dawno zostały dostrzeżone w studiach nad ceramiką grupy północnokarpackiej.

Anna Strobin

Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański, Polska

Ceramika o cechach kultury jastorfskiej z nekropolii w Babim Dole–Borczu, stan. 2, pow. kartuski

Stanowisko 2 w Babim Dole–Borczu na Pojezierzu Kaszubskim znane jest w literaturze archeologicznej przede wszystkim z cmentarzyska z kręgami kamiennymi i kurhanami datowanego na okres rzymski. W trakcie prac archeologicznych na stanowisku zlokalizowano jednak kolejne nekropole łączone z okresem HaC (grupa wielkowiejska) oraz ze starszym i młodszym okresem przedrzymskim; te ostatnie łączone są ze społecznościami o cechach kultury jastorfskiej.

Odkryta w grobach ceramika naczyniowa nawiązuje do materiałów horyzontu marianowickiego kultury jastorfskiej w dorzeczu dolnej Odry, a przede wszystkim do młodszej fazy osadnictwa kultury jastorfskiej na obszarach Niżu Polskiego poza wschodnią granicą jej zwartego osadnictwa. Ten młodszy etap reprezentują smukłe naczynia wazowate o brzuścu odwrotnie gruszkowatym, garnki o brzuścu jajowatym, naczynia o budowie trójczłonowej, naczynia wazowate o brzuścu jajowatym lub zaokrąglonym, a także kubki i misy. Wyróżnione grupy naczyń znajdują analogie przede wszystkim wśród nielicznych zespołów grobowych, jak i osad znanych z ziem polskich, a także Płw. Jutlandzkiego oraz dorzecza dolnej i środkowej Łaby i łączonych z młodszą fazą osadnictwa kultury jastorfskiej.

Na cmentarzysku w Babim Dole–Borczu wraz z naczyniami ceramicznymi o cechach kultury jastorfskiej zaliczonymi do młodszego etapu chronologicznego występują metalowe części stroju, tj. zdobione długie i krótkie zapinki typu B o nóżce wydłużonej, a także żelazne fibule kulkowe (Kugelfibel), w tym okazy bimetaliczne, klamry do pasa – trzyczęściowe typu I wg J. Kostrzewskiego oraz jednoczęściowe, taśmowate (K. Ia). Zabytki metalowe pozwalają na datowanie materiałów ceramicznych na inaugurację młodszego okresu przedrzymskiego (LTC1-LTC2) i potwierdzają udział społeczności kultury jastorfskiej w latenizacji Pomorza Gdańskiego.

Paweł Szymański

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Dwie główne grupy w ceramice naczyniowej kultury bogaczewskiej. Jak długo trwała ta tradycja?

Najważniejszą cechą ceramiki kultury bogaczewskiej w okresie wpływów rzymskich jest obecność dwóch podstawowych grup naczyń, umownie określonych jako kuchenna i stołowa. Różnią się one kilkoma cechami: sposobem ukształtowania powierzchni oraz sposobem wykonania zdobień i miejscem ich umieszczenia. Nieco odmienne są również ogólne formy

naczyń. Podział na te dwie grupy był w starożytności bardzo ściśle przestrzegany – brak jest egzemplarzy o cechach pośrednich. Znajduje on ponadto odbicie w miejscu deponowania – formy stołowe znajduwane są na cmentarzyskach i osiedlach natomiast formy kuchenne – bez żadnego wyjątku na osiedlach.

Tematem wystąpienia jest próba stwierdzenia, jak długo trwała tradycja wytwarzania naczyń według tych dwóch wzorów. Przeanalizowany zostanie materiał ceramiczny w kulturach następujących po kulturze bogaczewskiej w okresie późnorzymskim i wędrówek ludów: w grupie olsztyńskiej i kulturze sudowskiej. Ponadto podjęta będzie próba odpowiedzi na pytanie, czy ta tradycja czytelna jest również wcześniej, we wczesnej epoce żelaza, w kulturze kurhanów zachodniobałtyjskich?

Problem istnienia tradycji w rozwoju ceramiki wydaje się dość istotny, ponieważ może świadczyć o związkach pomiędzy następującymi po sobie kulturami a zatem o ich genezie. Pośrednio rzutuje także na metodykę pracy nad materiałem ceramicznym i sposobem opracowania dalszych podziałów (typologii) naczyń – czy podczas wstępnego podziału kierować się formą naczyń czy ich cechami drugorzędowymi?

Sławomir Wadył

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

„Nie z każdej gliny garncarz garnek ulepi”. Garncarstwo z początków wczesnego średniowiecza na Pojezierzu Mazurskim w świetle badań ceramiki z Pasymia

Jednym z ważniejszych zagadnień w badaniach archeologicznych ziem zachodniobałtyjskich jest ich transformacja kulturowa jaka zaszła w początkach wczesnego średniowiecza. Na Pojezierzu Mazurskim obserwujemy trwanie struktur wywodzących się z późnego okresu wędrówek ludów – ten czas określany jest „horyzontem post-olsztyńskim”. Wobec zaniku cmentarzysk podstawowym typem stanowisk do poznania tego okresu są osiedla. Najliczniejszą, choć niezwykle trudną w badaniach, kategorią źródeł jest ceramika.

Badania grodziska w Pasymiu zaowocowały pozyskaniem ogromnego zbioru materiałów ceramicznych, który został poddany typowym procedurom badawczym polegającym na wieloaspektowej analizie, w trakcie której badano przede wszystkim cechy technologiczne, morfologiczne oraz stylistyczne. W klasycznym ujęciu w ceramice z tego okresu wyróżnia się tzw. naczynia stołowe i naczynia kuchenne. Obie te grupy różni w zasadzie wszystko – począwszy od form, przez sposób wykończenia ścianek, skończywszy na ornamentyce. Odrębnym problemem jest pojawienie się ceramiki o tzw. cechach technologiczno-stylistycznych, obtaczanej na kole garncarskim – kategoria ta miała marginalny udział w zbiorze ceramiki z Pasymia. Przeprowadzona analiza pozwoliła na poczynienie interesujących spostrzeżeń na temat zmian w rzemiośle garncarskim względem późnego okresu wędrówek ludów.

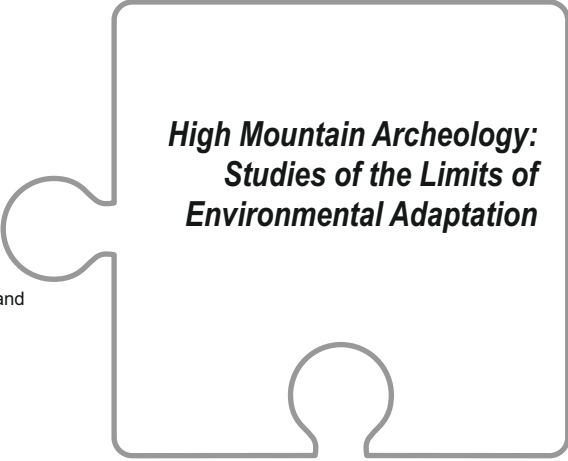
Niezwykle cenne dla podejmowanej problematyki są badania petrograficzne i chemiczne, którym poddano wyselekcjonowaną grupę reprezentatywnych naczyń. Badania petrograficzne pozwoliły na wyróżnienie dwóch zasadniczych odmian w ceramice. Należy podkreślić, że podział ten nie koresponduje z rozróżnieniem naczyń opartym na przeznaczeniu funkcjonalnym naczyń.

Organizatorzy/ Organisers:

Maciej Sobczyk¹, Alexei Vranich²,

¹Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Centre for Andean Studies,
University of Warsaw, Poland

²Visiting Lecturer Programme ZIP, Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

***High Mountain Archeology:
Studies of the Limits of
Environmental Adaptation***

Jose M. Bastante

National Archeological Park of Machu Picchu – Dirección Desconcentrada de Cultura de Cusco – Ministry of Culture, Peru

Machupicchu: Safeguarding is Universal Exceptional Value

The new vision for the historic sanctuary-national archaeological park of Machupicchu is based on a permanent monitoring and an adequate tourism management in order to avoid any negative impact on its universal exceptional value while maintaining a high tourist satisfaction regarding the experience of visiting one of the most claimed mixed heritage sites in the world.

Michał Gilewski

Centre for Andean Studies, University of Warsaw, Poland

Vertical Economy of Prehispanic Pacific Coast Guatemala

The Prehispanic and indigenous cultures of the Pacific coast of Guatemala are usually known from ethnographic research and ethnohistorical sources that relate to specific local communities and to local archaeology that relates to specific sites. In this paper, I present how the environmental diversity lead to interdependence and integration of the whole region. Among the data, I present various ethnographic and ethnohistoric information, and compare it to past archaeological summaries. In conclusion, I pick up the suggestion of Spanish ethnohistorian Elias Zamora Acosta and compare this inter-regional system to concept of “Vertical economy” known from Andean region.

Jan Kłaput

Centre for Andean Studies, University of Warsaw, Poland

Zooarchaeological Research on Camelids in the Andes: the Case of the Inca Highland site of Maucallacta

The presentation outlines the research conducted in recent years on the zooarchaeology of the Maucallacta ceremonial site, with particular emphasis on camelids. The site is unique among Inca centers known so far in terms of the number and nature of camelid remains found. Their remains show evident traces of consumption, however, their presence in contexts associated with religious activity indicates that some type of ritual feasts were most likely carried out at Maucallacta. These finds are put into broader context of this type of studies, including analyses conducted recently by the author in the Peruvian coast area.

Gori Tumi Echevarría López¹, Luz Marina Monrroy Quiñones¹

¹National University of Santiago Antunez Mayolo, Peru

Archaeological Excavations at Marcavalle, a Formative Period Settlement in the Andes of Cusco, Peru

In the archaeological literature of Peru, Marcavalle is known as the first human settlement of the Huatanay river basin in Cusco and one of the sites with the oldest ceramics in the region; being characterized by this last material from excavations in the sixties of the last century.

Recent excavations at the site, carried out between the years 2016 and 2019, however, have allowed us to expand our knowledge of this archaeological site, revealing a complex series of cultural testimonies, including architecture, offering deposits, funerary contexts and middens, which are exposing important information about subsistence patterns, rituals; and cultural relations of a highland population, that is still little known for the archaeology of south Peru.

Denise Pozzi-Escot¹, Rommel Angeles Falcon¹

¹Pachacamac Museum, Peru

Relations between Two Prehispanic Andean Sanctuaries: Pachacamac and Pariacaca

Until the 16th century, Pachacamac was the most important pre-Hispanic oracle on the Peruvian coast, characterized by a series of public buildings located in front of the Pacific Ocean, where thousands of pilgrims came to ask for omens and consult. In the Sierra de Lima, Pariacaca was also an important high-altitude sanctuary. Although both had different characteristics, they had a very similar sphere of influence with priests in charge of their cult. The exhibition will present the characteristics of these important oracles.

Dominika Sieczkowska

Centre for Andean Studies, University of Warsaw, Poland

Inca Water Management, Case of the Chachabamba Archaeological Site (Machu Picchu National Park, Peru)

The archaeological site of Chachabamba is located in the Machu Picchu National Archaeological Park at a distance of about 7 kilometres from the main site which is the Ilaqta of Machu Picchu. The most important part of Chachabamba is the ceremonial sector, which consists of two patios (canchas) built around a carved boulder shrine (huaca). The entire complex is surrounded by a system of 14 relatively symmetrically built Inca fountains (armakuna), which most probably performed only ritual functions. It is an interesting aspect, the way of planning the water system and the question of its function considering the whole ceremonial complex. This is quite rare in the Inca world the lack of economic functions in the water system (especially in the Machu Picchu National Park). The aim of the presentation is designed to show the entire water system, which is located on the Chachabamba site along with its modifications and all the remains of previous water systems which were discovered during archaeological excavations.

Sylwia Siemianowska

Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, Poland

Close to Each Other or Completely Different? Pottery Production in the High Mountain Valleys of the Old Province of Condesuyos

During the study of pottery from the ceremonial middens from Maucallacta-Pampacolca – an important Inca ceremonial and administrative center – the occurrence of a local pottery group was observed. It was relatively similar to the vessels found in the neighboring valleys, not just in the immediate vicinity. The list of descriptions of ceramic styles functioning in the current archaeological literature for the area of Coropuna, the valleys of Colca, Orcopampa, Chuquibamba and Cothuasi clearly showed that in this whole region we are dealing with the existence of a specific kind of community of cultures of the same or very similar origin. These groups were associated with the migration of people from the Altiplano to the west during the aforementioned period. For this reason, the term „Conde-Collagua zone ceramics” has been proposed to describe all local ceramic styles.

William Sillar

University College London, United Kingdom

Quarrying and Carrying Stone across the Andes

Construction in mountaneous terrain is a challenge, not the least of which is the transportation of material to the site. This paper considers the evidence for quarrying and transporting stone across the Andes for the construction of the monuments of the Inka empire. Understanding the organization and logistics of this endeavour has implications for labour and technology, along with intangibles such as the sacred properties of building material.

Maciej Sobczyk¹, Ruddy Chávez Perea²

¹Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Centre for Andean Studies, University of Warsaw, Poland

²Independent researcher, Arequipa, Peru

Ceremonial Routes and their Facilities. High Mountain Archeology of Apu Coropuna

Coropuna is the highest volcano in Peru. As we well know, thanks to the ethnohistoric source, it was an important cult object in pre-Columbian times. Which is confirmed by ethnographic and archaeological data. The known key sites are located around Apu Coropuna at an altitude of between 3,700 and 5,000 meters above sea level. We want to present what we were able to find out about the connections of the main sites with the traces of the activity of the people that lead higher towards the summits of Apu Coropuna.

Dagmara M. Socha¹, Marzena Sykutera², Ruddy Chávez Perea³

¹Centre for Andean Studies, University of Warsaw, Poland – corresponding author

²Department of Forensic Medicine, Collegium Medicum of Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

³Independent researcher, Arequipa, Peru

Ritual Drug Use during Inca Human Sacrifices on Ampato Mountain (Peru)

Hallucinogenic plants and stimulants performed an important role in the beliefs, rituals, and divination practices in the ancient Andes. The aim of this article is to present the results of toxicological studies of two individuals immolated over 500 years ago during a capacocha ritual on the mountain of Ampato in southern Peru. The capacocha was one of the most significant ceremonies carried out in the Inca Empire. During the ritual, the Incas sacrificed children and young women, who were supposed to be beautiful and unblemished.

The hair and nails of three Ampato mummies were examined using LC-MS/MS for the presence of coca alkaloids and metabolites (cocaine, benzoylecgonine, cocaethylene), mescaline, tryptamine, harmaline, and harmine. The results of the study show that during the last weeks of the lives of the victims, they chewed coca leaves and were intoxicated by ayahuasca, a beverage made primarily from the *Banisteriopsis caapi*.

Alexei Vranich

¹Visiting Lecturer Programme ZIP, Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

Tiwanaku as Mountain Observatory

The ritual purpose of the site of Tiwanaku is well established through its elaborate artifacts and stone monuments aligned to landscape and cosmological features. This presentation proposes that the ritual purpose of observe the sacred landscape from monumental settings was a primary reason for the growth of the site from a single structure to a pattern collection of stone buildings.

Mariusz S. Ziółkowski

Centre for Andean Studies, University of Warsaw, Poland

The Cult of the Mountain Apus and Highland Lakes: Past and Present

The snow-capped mountains, had in Inca times the status of Apus (tutelary deities), objects of both imperial and local worship. The ritual activities associated with the latter also included various ceremonies dedicated to the lakes located at

the foot of the mountains. It is noteworthy that in those places traces of contemporary ritual activities, related to traditional Andean beliefs, have also been documented.

Marta Żuchowska¹, Ewa Paśnik-Tułowicka²

¹Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

²Faculty of Oriental Studies University of Warsaw, Poland

Preliminary Study on Meditation Caves of Upper Mustang

The main objective of this presentation is a preliminary analysis of four caves in Upper Mustang, Nepal: Gadeling, Konchokling, Nopchokling and Rinseling.

The first part of the presentation will focus on describing the location, layout and most probable function of the above mentioned caves. In the second part, the religious paintings decorating their walls will be discussed.

So far, only the Konchokling cave has been the subject of academic research, published by C. Luczanits in 2014. In the case of the other caves, this is the first attempt at an academic analysis.

The project is carried out under the Archeo-Oriental Study Group, University of Warsaw research grant.

Organizatorzy/ Organisers:
Andrzej Buko¹, Dariusz Błaszczyk²,
Rafał Fetner²

¹Instytut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Polska

²Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Sesja jest organizowana w ramach grantu NCN (OPUS 17, nr 2019/33/B/HS3/02453).

Populus Masoviae Medii Aevi, czyli zagadka stulecia – nowe perspektywy badań nad średniowiecznymi cmentarzyskami z konstrukcjami kamiennymi z Mazowsza i Podlasia

Dariusz Błaszczyk

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Datowanie radiowęglowe średniowiecznych cmentarzysk w obudowach kamiennych na Mazowszu i Podlasiu

Jednym z ciekawych zjawisk funeralnych występujących w średniowiecznej Polsce są cmentarzyska w obudowach kamiennych występujące przede wszystkim nad środkową Wisłą i środkowym Bugiem. Jedną z istotnych kwestii badawczych dotyczących tego typu cmentarzysk jest kwestia ich chronologii – ustalenie początków ich powstania, w tym wydzielenia faz inicjalnych oraz długości ich użytkowania, a także określenie relacji chronologicznych między cmentarzyskami w obudowach kamiennych z Mazowsza wobec tych znanych z Podlasia, a także między cmentarzyskami w obudowach i bez obudów. Choć cmentarzyska z konstrukcjami kamiennymi są przedmiotem zainteresowań i badań od ponad stu lat do tej pory nie uzyskano dla nich i nie opublikowano żadnych dat radiowęglowych. Dotychczas ich chronologia była oparta wyłącznie na typologii form grobów i przedmiotów występujących w grobach, przy czym cechą tych cmentarzysk jest prawie całkowity brak najlepszych datowników archeologicznych, czyli monet (występują one nielicznie i pojawiają się dopiero w późnych fazach użytkowania cmentarzysk). W oparciu o te dane oraz jak się wydaje pewne przekonania badaczy były one datowane od połowy XI w. i przez niektórych archeologów wiązane z osadnictwem Warego-Ruskim z czasów Kazimierza Odnowiciela i Jarosława Mądrego. Ponadto przyjmowano, że cmentarzyska mazowieckie są starsze, a cmentarzyska podlaskie młodsze.

Celem wystąpienia jest przedstawienie i omówienie dat radiowęglowych uzyskanych w ramach realizacji projektu *Populus Masoviae Medii Aevi* dla cmentarzysk w obudowach kamiennych i bez obudów z obszaru Mazowsza (Łączyno Stare, Grzebsk, Pokrzywnica, Tańsk-Przedbory, Płock-Podolszyce) i Podlasia (Narojki, Czekanów, Daniłowo Małe). Badania wykonane za pomocą metody AMS dostarczyły serii dat radiowęglowych, które pozwoliły potwierdzić część funkcjonujących w obiegu naukowym tez, a niektóre z nich obalić lub skorygować. Datowania 14C pozwoliły między innymi ustalić, że cmentarzyska tego typu zaczęły być użytkowane wcześniej i funkcjonowały dłużej niż dotychczas przypuszczano.

Dariusz Błaszczyk

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Pochodzenie osób pochowanych na średniowiecznych cmentarzyskach w obudowach kamiennych z Mazowsza i Podlasia w świetle badań trwałych izotopów strontu

Jedną z ciekawych form średniowiecznego obrządku pogrzebowego występującą na obszarze Mazowsza i Podlasia, która od ponad stu lat przyciąga uwagę badaczy i amatorów są cmentarzyska z konstrukcjami kamiennymi. Mają one najczęściej formę kamiennych obstaw wypełnionych mniejszymi kamieniami w postaci białego. Zmarłym pochowanym przeważnie w obrządku szkieletowym towarzyszą z reguły bogate dary grobowe. Specyficzna forma tych cmentarzysk od samego początku badań nad nimi wywoływała pytania o pochodzenie użytkowników je i pochowanych na nich ludzi. Część badaczy uważała, że są to groby miejscowej ludności słowiańskiej. Jednak wśród dużej grupy archeologów przyjętą się również pogląd, że na cmentarzyskach tych chowano przybyszów ze Skandynawii lub Warego-Rusów osiedlanych w tych miejscach przez władców Piastowskich. Z kolei inna grupa badaczy proponowała, żeby uznać, że na tego typu cmentarzyskach chowano ludność pochodzenia bałtyjskiego.

W ramach projektu *Populus Masoviae Medii Aevi* podjęta została próba odpowiedzi na pytanie – kim były i skąd

pochodziły osoby chowane na średniowiecznych cmentarzyskach w obudowach kamiennych w Polsce między innymi na podstawie badań trwałych izotopów strontu w szczątkach kostnych ludzi i zwierząt. Badania izotopowe pozwalają do pewnego stopnia określić, czy osoby pochowane na danym cmentarzysku były pochodzenia miejscowego, czy były przybyszami oraz jaka była mobilność badanych społeczności. W ramach wystąpienia zostaną przedstawione i omówione wyniki badań strontu uzyskane dla cmentarzysk z konstrukcjami kamiennymi i bez takich konstrukcji z Mazowsza (Łączyno Stare, Grzebsk, Pokrzywnica, Tańsk-Przedbory, Czersk, Płock-Podolszyce) i z Podlasia (Narojki, Czekanów, Daniłowo Małe).

Wiesław Bogdanowicz¹, Monika Patrzyk¹, Martyna Molak²

¹Muzeum i Instytut Zoologii, Polska Akademia Nauk, Polska

²Laboratorium Paleogenetyki i Genetyki Konserwatorskiej, Centrum Nowych Technologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Populus Masoviae – analiza genetyczna pochówków w grobach z konstrukcjami kamiennymi na Mazowszu i Podlasiu

Jednym z podstawowych zadań projektu jest włączenie osiągnięć antropologii molekularnej do metodyki wnioskowania archeologicznego. Celem analiz genetycznych będzie scharakteryzowanie pochówków w grobach z konstrukcjami kamiennymi na Mazowszu i Podlasiu, porównanie tych dwóch grup między sobą, a także porównanie ich z pochówkami w grobach płaskich bez obstaw kamiennych. Dodatkowo, populacje mazowiecka i podlaska zostaną porównane z populacjami z innych regionów, w których występuje tradycja pochówków w grobach z konstrukcjami kamiennymi. Ostatecznym celem tych analiz będzie wyjaśnienie związków między badanymi grupami (w tym także ich heterogenności genetycznej/etnicznej) oraz pochodzenia tej tradycji funerarnej.

Większość materiału genetycznego pozyskano już ze szczątków kostnych (głównie z części skalistej kości skroniowej czaszki oraz zębów) metodą izolacji DNA wg Rohland *et al.* (2018) umożliwiającą uzyskanie informacji genetycznej z nawet silnie zdegradowanego materiału. Po ukierunkowanym wzbogacaniu i wysokoprzepustowemu sekwencjonowaniu DNA, przeprowadzona zostanie analiza genetyczna w celu określenia pochodzenia etnicznego, płci i szeregu cech fenotypowych, takich jak kolor oczu lub włosów pochowanych osób. Dla dwóch cmentarzy wytypowanych do analizy szczegółowej zostaną również przebadane markery genetyczne umożliwiające określenie stopnia spokrewnienia między pochowanymi osobami.

Podjęcie to pozwoli na sprawdzenie czy podział ze względu na typ pochówku jest odzwierciedlony w różnicach genetycznych (co wskazywałoby, że tradycja pochówku w grobach z konstrukcjami kamiennymi przyszła wraz z migracją ludności), czy raczej podział genetyczny jest zgodny z pochodzeniem geograficznym (co z kolei świadczyłoby o rozprzestrzenianiu się tej tradycji niezależnie od migracji). Poza wprowadzeniem w część genetyczną projektu, krótka prezentacja pozwoli na zapoznanie się z kolejnymi etapami otrzymywania i sekwencjonowania antycznego DNA (aDNA).

Andrzej Buko

Instytut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Polska

Populus Masoviae Medi Aevi i zagadka stulecia: kogo chowano w grobach z obstawami kamiennymi na Mazowszu średniowiecznym (podstawy projektu badawczego)

Projekt będący przedmiotem naszej sesji dotyczy cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych – jedną z głównych zagadek obrzędowości pogrzebowej wczesnośredniowiecznego Mazowsza. Pomimo licznych prób weryfikacji dotychczasowych hipotez, dyskusja w przedmiotowych kwestiach pozostaje w stanie impasu poznawczego. Wnioski formułowane na podstawie zestawień typologicznych form grobów, układu pochówków czy analiz wyposażenia grobowego, od pewnego czasu nie generują już bowiem nowych wartości poznawczych. Szansą na przełamanie istniejącego stanu rzeczy mogą być nowe badania interdyscyplinarne z pomocą których spróbujemy zweryfikować już istniejące i nowe hipotezy, w tym dotychczasowe podstawy wnioskowania archeologów. W tym celu włączono do projektu niezależne i jakościowo nowe, w stosunku do dotychczasowych, narzędzia badawczych. Autor przedstawia pięć wyspecjalizowanych zespołów realizujących te zadania.

Rafał Fetner

Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Dieta mieszkańców Mazowsza i Podlasia we wczesnym średniowieczu: wstępne wyniki badań izotopów trwałych węgla i azotu

We wczesnym średniowieczu na Mazowszu i Podlasiu powstał i funkcjonował unikatowy na skalę Europy Środkowej obrządek pogrzebowy, w którym zmarłych składano w grobach z obstawą kamienną. Dotychczasowe badania nie pozwoliły na rozstrzygnięcie, czy tradycja ta wyrosła wśród populacji miejscowej, czy została przyniesiona przez migrantów. Jedną ze ścieżek dowodowych w projekcie *Populus Masoviae Medii Aevi* jest analiza biochemiczna szczątków ludzkich nastawiona na rekonstrukcję diety osób pochowanych na cmentarzyskach z obstawami kamiennymi oraz cmentarzyskach, na których takich konstrukcji nie zarejestrowano. W zamierzeniu ma to pokazać, czy dieta pochowanych tutaj osób wywodzi się z tych samych, czy różnych tradycji żywieniowych.

Celem wystąpienia jest zaprezentowanie wyników analizy izotopów trwałych węgla i azotu zawartych w kolagenie kostnym osobników pochowanych w grobach w obstawach kamiennych na stanowiskach Łączyno Stare (Mazowsze) i Narojki (Podlasie). A także skonfrontowanie ich z wynikami uzyskanymi dla wczesnośredniowiecznych cmentarzysk Kujaw, Wielkopolski i Małopolski. Takie zestawienie może pozwolić na próbę określenia podobieństwa diety mieszkańców Mazowsza i Podlasia z populacjami zamieszkującymi tereny krystalizacji państwa Piastów.

Dariusz Krasnodębski¹, Hanna Olczak²

¹Institut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Polska

²Badaczka niezależna, Polska

Swoi czy obcy – problematyka wczesnośredniowiecznych cmentarzysk na terenie nadnarwiańskiego Podlasia

We wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z terenu dorzecza górnej Narwi, jak w soczewce skupia się złożona historia tego regionu w okresie pomiędzy XI a XIII wiekiem. Z przedziału czasowego obejmującego niespełna 300 lat znane są bowiem groby prezentujące zupełnie różne podejście do sposobu grzebania zmarłych. Na obszarze tym występują zarówno pochówki podkurhanowe, jak i płaskie, bez obstaw kamiennych i z obstawami, ciałoopalne i szkieletowe. Wydaje się, że przyczyną takiego zróżnicowania muszą być dynamiczne przemiany kulturowe i etniczne. O ile pierwsze z nich można połączyć z percepcją religii chrześcijańskiej, to drugie – jak się wydaje – wynikać mogły z przemian politycznych i związanych z tym napływem nowych osadników. Badacze stają jednak przed szeregiem pytań i wątpliwości, których najważniejszym powodem jest zbyt słabe rozpoznanie dziejów politycznych tej części pogranicza mazowiecko-ruskiego. Źródła pisane wspominające tutejsze grody pojawiają się bowiem dopiero w połowie XII stulecia i zajmują się wyłącznie najważniejszymi ośrodkami, takimi jak Drohiczyń czy Brześć. Do poszerzenia wiedzy dotyczącej przemian politycznych, kulturowych i etnicznych pozostaje nam zatem tylko archeologia. W ostatnich latach do wykorzystywanych przez nią tradycyjnych narzędzi badawczych doszło szereg nowych technik, które dają szansę na wyjście z pewnego impasu poznawczego. Mowa tu przede wszystkim o rozpoczętych w ostatnich latach na szerszą skalę badaniach DNA kości z cmentarzysk i ich dokładnym datowaniu radiowęglowym metodą AMS. Na przykładzie kilku rozpoznanych w XXI w. cmentarzysk z terenu dorzecza górnej Narwi przedstawiona zostanie problematyka tego zagadnienia i zaproponowane kierunki, w jakich powinny zmierzać dalsze badania.

Katarzyna Skrzyńska

Institut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Polska

Wczesnośredniowieczne społeczności wiejskie Mazowsza i Podlasia – cele i perspektywy badań interdyscyplinarnych

Zespół realizatorów projektu koncentruje się na weryfikacji tezy o pochodzeniu ludności użytkującej nekropole z grobami w obstawach kamiennych, rozważając dwie opcje: autochtoniczną i allochtoniczną. Kolejnym etapem są studia międzyregionalne, mające na celu zdefiniowanie podobieństw i różnic w uwarunkowaniach kulturowych ludności, której

archeologicznym świadectwem są koncentracje takich cmentarzysk odnotowane w rejonie Płocka i Drohiczyzna. Główny wątek badań rozszerzony został tam o analizę porównawczą, ukierunkowaną na rozpoznanie szkieletowych cmentarzysk płaskich.

W mikroskali priorytetem jest analiza pojedynczych populacji z cmentarzysk z obstawami. Celem jest tu poszukiwanie podobieństw i różnic na dwóch płaszczyznach: kulturowej (potencjalna ewolucja praktyk pogrzebowych) oraz biologicznej (kwestie homogeniczności, heterogenności oraz kondycji przyżyciowej lokalnej wspólnoty i ich zmienności w czasie). Akcentowana jest też kwestia możliwości zdefiniowania starszych i młodszych stref cmentarnych oraz zasad, którymi kierowano się przy organizacji przestrzeni sepulkralnej. Łączą się z tym badania potencjalnych związków rodzinnych pomiędzy pochowanymi.

Do szczegółowych badań wytypowano dwa cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych: w Łączynie Starym na północnym Mazowszu i w Narojkach koło Drohiczyzna. Są one analizowane w kontekście grupy cmentarzysk referencyjnych. Podstawę analityczną tych drugich stanowią pochówki możliwie najstarsze – w założeniu reprezentujące lub najbardziej zbliżone do populacji założycielskich. Część analityczną uzupełniają katalogi cmentarzysk z Mazowsza i Podlasia oraz baza danych, w której zamieszczone zostaną opisy grobów poddanych pełnej analizie interdyscyplinarnej.

Łukasz Maurycy Stanaszek

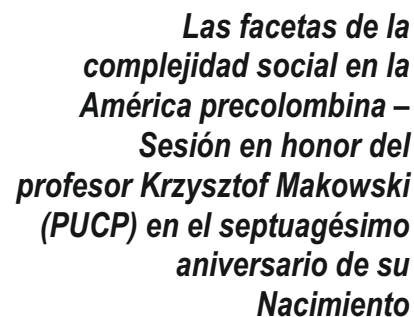
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Polska

Badania antropologiczne materiałów kostnych uwzględnionych w projekcie *Populus Masoviae Medii Aevi*

Jednym z celów projektu *Populus Masoviae Medii Aevi* jest przygotowanie bazy danych antropologicznych uwzględniającej m.in. anatomiczny opis szkieletów, podstawowe pomiary kości (służące m.in. do oszacowania wysokości ciała), oznaczenie płci i wieku zmarłych, charakterystykę zmian anatomopatologicznych i post-traumatycznych widocznych na kościach, tj. urazy i złamania, zmiany zwyrodnieniowo-zniekształcające związane z postępującym procesem starzenia, zmiany przeciążeniowe (np. guzki Schmorla), zmiany rozwojowe związane z procesem osyfikacji szkieletu, wyznaczniki stresu i kondycji populacji (np. *cribra orbitalia*, hypoplazja szkliwa). W tym celu opracowano zestandaryzowaną kartę opisu szczątków ludzkich, pozwalającą na szerokie spektrum porównawcze zgromadzonych materiałów. Po zebraniu wszystkich danych możliwe będzie podsumowanie wyników badań, obejmujące antropologiczną rekonstrukcję populacji średniowiecznego Mazowsza w kontekście wyników badań interdyscyplinarnych. Podstawowe materiały kostne objęte całościową analizą antropologiczną pochodzą z dwóch stanowisk: Łączyna Starego (Mazowsze) i Narojek (Podlasie). Ponadto uwzględniono materiały porównawcze m.in. z Płocka, Czekanowa, Grzebska, Pokrzywnicy Wielkiej, Tańska-Przedborów, dotyczące wybranych szczątków ludzkich pochodzących z grobów w obudowach kamiennych, które objęto analizami DNA, stabilnych izotopów, diety i datowania ¹⁴CAMS.

Organizatorzy/ Organisers:
Miłosz Giersz¹, Janusz Wołoszyn¹

¹Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

**Las facetas de la
complejidad social en la
América precolombina –
Sesión en honor del
profesor Krzysztof Makowski
(PUCP) en el septuagésimo
aniversario de su
Nacimiento**

Ivan Ghezzi Solis

Instituto de Investigaciones Arqueológicas IDARQ, Peru

El Observatorio Solar Chankillo: Patrimonio mundial

El descubrimiento de un observatorio solar excepcional en Chankillo ha estimulado la investigación en Casma como un posible lugar de origen de la astronomía andina. En esta ponencia se presentan y discuten los resultados conocidos hasta el momento, y se contrastan con Chankillo y otros sitios comparables en el mundo.

Miłosz Giersz

Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

Los Wari en Castillo de Huarmey: Tras las huellas de un imperio en debate

Uno de los temas más marcados en el quehacer académico de Krzysztof Makowski es el estudio de sociedades complejas y primeros imperios prehispánicos. Sus propuestas – siempre frescas e intrigantes – a menudo difieren sustancialmente de los escenarios interpretativos dominantes en la arqueología andina del siglo XX, ofreciendo nuevos modelos de organización política y social del antiguo Perú. La ponencia presenta las aproximaciones sobre la complejidad social durante el periodo Horizonte Medio desde la perspectiva de investigaciones arqueológicas del sitio Castillo de Huarmey, el centro del imperio Wari en la costa norte del Perú.

Carla Hernández Garavito

Anthropology Department at the University of California, Santa Cruz, United States of America

Identidad y Comunidad en Huarochirí: La provincia de Paricaca antes y después de los inkas

El trabajo pionero de Krzysztof Makowski en el sitio de Pueblo Viejo-Pucará (valle de Lurín, Perú) ha sido la primera investigación arqueológica intensiva y prolongada de una comunidad de mitimaes, poblaciones trasladadas por los inkas como parte de su reingeniería del paisaje andino, en la costa peruana. Los habitantes de Pueblo Viejo-Pucara habrían sido trasladados de las serranías del valle en Huarochirí, la famosa provincia de Paricaca. Mi trabajo arqueológico empezó en Pueblo Viejo-Pucará como estudiante, y me llevó a Huarochirí hasta el día de hoy. En esta presentación, discuto los resultados de mis investigaciones arqueológicas en Huarochirí, caracterizando la organización de la provincia antes y después de la conquista Inka. Revisito los temas de identidad y comunidad para discutir el modo en que los grupos huarochiranos definieron su unidad y diferenciación a través prácticas rituales y narrativas de un origen compartido. A través de datos arqueológicos e investigación etnohistórica, caracterizo una comunidad compleja, diversa, e interconectada. Finalmente, caracterizo el modo en que las practicas locales se reposicionaron dentro del esquema inka para mantener un sentido de identidad y comunidad más allá de la caída del imperio.

Ulla Holmquist Pachas

Museo Larco, Lima, Peru

Krzysztof Makowski y la cuidadosa lectura de la iconografía Mochica

Compartiré mi experiencia como persona interesada en la lectura de los objetos artísticos y la iconografía Mochica, iniciada en este análisis por el doctor Makowski, quien exigió siempre un estudio detallado de las imágenes, poniendo el cuerpo, la vista, la mano en su reconocimiento, para poder pasar al nivel de la identificación iconográfica, y así poder nombrarlas y acercarnos a su sentido dentro de un sistema religioso particular.

Tomasz Kołomański

Archaeology and Conservation Laboratory, Warsaw, Poland

Cerámica de la cultura chiribaya en el contexto de las investigaciones del Proyecto Tambo

La ponencia tratará de los últimos descubrimientos sobre la cultura chiribaya realizados en el marco del Proyecto Tambo. Mediante el análisis de su cerámica, se presentará el estado actual del conocimiento sobre una de las culturas más importantes y menos investigadas que se desarrollaba en el Horizonte Medio y Período Intermedio Tardío en la Costa Extremo Sur del Perú. Es el resultado de los trabajos realizados por el autor en los años 2008-2013 que abarcaron el estudio de más de 2.000 piezas de cerámica procedentes de las excavaciones en la cuenca del río Tambo, así como de la cuenca del río Osmore. Por primera vez se llevó a cabo una tipología de las formas y la iconografía representada en la cerámica chiribaya. Estas investigaciones nos permiten entender mejor la población chiribaya.

Gabriela Oré Menéndez

College of Arts and Science, Vanderbilt University, Nashville, United States of America

Legados de paisajes coloniales: Desintensificación agrícola y recuperación de infraestructura agrícola en Huarochirí, Perú

Como parte de la Reducción General de Indios (1570) las autoridades coloniales españolas obligaron a miles de comunidades andinas a abandonar sus tierras y asentamientos ancestrales y establecerse en ciudades coloniales planificadas. La Reducción estaba planeada para poder facilitar la vigilancia, la recaudación de impuestos y la evangelización. En esta presentación propongo que, a diferencia de aproximaciones tradicionales que sugieren a la reducción como un evento unidireccional que quiebra la agroecología Andina, las comunidades indígenas intervinieron activamente y transformaron el paisaje colonial a la luz de sus necesidades. Mi trabajo explora este período de transformación y reinención a través del concepto de capital landesco, centrándose en el impacto de la inversión en infraestructura agrícola como motivador para abandonar las reducciones y recuperar la infraestructura agrícola abandonada durante las primeras décadas del gobierno colonial español. Mi análisis incorpora tecnologías de detección satelital multiespectral, análisis geoespacial e investigación etnohistórica para investigar el proceso de recuperación agrícola llevado a cabo por comunidades indígenas a nivel regional. Mi investigación desafía las narrativas utópicas de los colonizadores que afirman haber establecido un „orden” dentro de las comunidades andinas y propone una narrativa donde las comunidades andinas son los agentes que empujan cambios que tienen efecto hasta hoy.

Roberto Pimentel Nita

Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

Alfareros de Castillo de Huarmey: confluencia, producción e innovación de la cerámica

Gracias a los trabajos de investigación llevados a cabo en los últimos doce años por un equipo binacional conformado por arqueólogos polacos y peruanos, así como a la constante asesoría científica por parte del Dr. Krzysztof Makowski, se ha podido obtener nuevas interpretaciones sobre la cerámica hallada en Castillo de Huarmey. El sitio, perteneciente al periodo Horizonte Medio Tardío (800 – 1000 d.C.), se presenta como el centro político más importante del imperio Wari en la costa norte andina. En sus elaborados mausoleos, pertenecientes a los miembros de la alta sociedad Wari, se depositó una gran cantidad de cerámica a manera de ofrendas en honor a sus ancestros. Las combinaciones de formas cerámicas, técnicas y motivos sugieren un ambiente de confluencia de conocimientos alfareros en el que artesanos

formados en tradiciones tecnológicas e iconográficas distintas producían vasijas, incluso de manera mancomunada. El resultado fue que se fabricaron creaciones híbridas desde todo punto de vista. La ponencia presenta las aproximaciones sobre el carácter de la producción alfarera en Castillo de Huarmey, las cuales revelan nuevas perspectivas sobre la presencia Wari en esta parte de la costa peruana.

Gabriel Prieto Burmester

College of Liberal Arts & Sciences, University of Florida, Gainesville, United States of America

De la Tablada de Lurín a las pampas de Huanchaco: Organización social y política durante el 400-200 a.C.

El periodo conocido tradicionalmente como Horizonte Temprano Tardío es uno de los más dinámicos en cuanto a dinámicas sociales y transformaciones estructurales en el área andina. Sin embargo, más allá de estudios en arquitectura monumental y secuencias cerámicas, poco hemos hecho por explorar las relaciones sociales, políticas y económicas de este periodo. Una excepción notable son los trabajos en el sitio sureño de Tablada de Lurín, donde el Dr. Makowski y su equipo de trabajo ha dado significativos aportes para conocer este lapso de tiempo en la costa central del Perú. En esta ponencia, analizamos comparativamente los resultados obtenidos en la zona de Huanchaco, costa norte del Perú para las ocupaciones relativamente contemporáneas a las de Lurín. Específicamente, presentaremos nuestras primeras indagaciones sobre los aspectos sociales, políticos, religiosos y económicos visto desde una comunidad de pescadores y como esta se inserta en una narrativa mas amplia a nivel local y regional.

Patrycja Prządka-Giersz

Faculty of „Artes Liberales”, University of Warsaw, Poland

La organización espacial y las dinámicas territoriales en el Perú prehispánico: Una mirada desde la arqueología del valle de Culebras

Desde más de dos décadas, arqueólogos polacos y peruanos están realizando las prospecciones y excavaciones arqueológicas en el valle del río Culebras, en la costa norte del Perú. Hasta la fecha se han descubierto más de doscientos sitios arqueológicos de diferentes periodos y culturas que fueron antes desconocidos. A partir de los hallazgos arqueológicos se podría precisar la cronología local y reconstruir los patrones de asentamiento, la subsistencia y la producción artesanal de las antiguas sociedades. Estas investigaciones nos han aportado evidencias novedosas al debate sobre las características de la organización espacial y las dinámicas territoriales en los tiempos prehispánicos, especialmente en los periodos tardíos (siglos X a XV d.C.) relacionados con la presencia de Casma, Chimú e Inca.

Cynthia Vargas Correa

Pontificia Universidad Católica del Perú, Lima, Peru

El periodo Colonial Temprano en el valle de Lurín: el caso de El Cuadrángulo en Pachacamac

El estudio del periodo Colonial Temprano (1532-1570) se presenta como un periodo difícil de identificar arqueológicamente, dado que implica una brecha de tiempo en la cual existen confusiones por la poca representatividad del material considerado como clásico de la presencia española; y, por otro lado, por la continuidad en uso de materiales prehispánicos, así como de la aún existente manifestación de diversas costumbres indígenas. En esta ponencia se buscará caracterizar la cultura material de este periodo de transición en el valle de Lurín, partiendo, específicamente, de una de las problemáticas identificadas durante las excavaciones arqueológicas llevadas a cabo en el edificio inca y de posterior uso Colonial, denominado El Cuadrángulo, dentro del santuario de Pachacamac. Las excavaciones mencionadas se llevaron a cabo por el Programa Arqueológico – Escuela de Campo – Valle de Pachacamac, convenio PUCP-UNACEM, bajo la dirección del Dr. Krzysztof Makowski.

Luis Felipe Villacorta

Museo Raimondi, Peru

El urbanismo y los palacios. Krzysztof Makowski y el cambio de paradigma

La historia de la arqueología del Perú, desde los inicios de su enseñanza profesional en la academia nacional, hasta fines del siglo XX, estuvo estrechamente vinculada a la corriente filosófica del materialismo histórico. Esta vertiente -con matices, por cierto- asumió el estudio de la complejidad social en los Andes Centrales desde este marco conceptual, cuyos estadios finales de progresión de desarrollo social aparecen vinculados, en lo político a la formación de Estado, y en lo material, a la aparición de las ciudades. Esta hegemonía en el discurso de interpretación de las formaciones políticas andinas comenzó a cuestionarse desde los mismos avances de la ciencia arqueológica de los últimos cuarenta años. Así, desde la profundidad histórica, el modelo queda en cuestión ante lo observado en los sitios proto urbanos de Chavín de Huántar o Huaca de la Luna, o bien desde el aporte interdisciplinario y arqueología comparada en los casos de Chan Chan, Pachacamac y Cusco. Fue en este contexto que la discusión de lo urbano se enriqueció en lo cronológico y casuístico, lo que ameritó una reflexión profunda de los antiguos modelos, sus alcances y la formulación de nuevos paradigmas explicativos.

Fue en este contexto -que en la década de los años noventa- apareció el ensayo de Krzysztof Makowski intitulado: LA CIUDAD Y EL ORIGEN DE LA CIVILIZACIÓN EN LOS ANDES (sobre el imperativo y los límites de la comparación en la prehistoria). Su aporte refresco desde lo heurístico, el concepto de lo urbano, y desde lo propositivo, su tesis de que esta formación no existió en los Andes, donde en para los periodos tardíos destacó una expresión arquitectónica particular y explicativa de los patrones constructivos andinos: el palacio. La presente ponencia hace una breve síntesis del aporte e influencia del Dr. Makowski en la discusión de lo urbano en el Perú prehispánico y el protagonismo de los palacios como edificación explicativa del orden político, social y económico en los Andes. Se matizan esta obra teniendo en cuenta las propias investigaciones del Dr. Makowski en el sitio de Pueblo Viejo de Lurín, como aquellas del autor de la nota en el valle del Río Rímac.

Lucía Watson Jiménez

Pontificia Universidad Católica del Perú, Lima, Peru

Aportes desde la bioarqueología para la comprensión de las sociedades tardías de la Costa Central del Perú (800-11532 d.C.)

Este trabajo rinde homenaje a los proyectos de investigación que fueron realizados en conjunto y en gran medida bajo la guía del Dr. Krzysztof Makowski en contextos funerarios de tres sitios de la Costa Central del Perú: Ancón (800 d.C.-1532 d.C.), Pachacamac (1100d.C.-1532d.C.) y Pueblo Viejo-Pucará (1450 d.C.-1532 d.C.). La pregunta central de estas investigaciones es cuáles fueron las condiciones de vida y muerte de la gente del común en la costa central peruana entre 800 d.C. y 1532 d.C., es decir, en el último periodo de desarrollo precolombino. La muestra de estudio incluyó restos óseos esqueletizados (individuos completos e incompletos y conglomerados óseos) y fardos funerarios. Se empleó la observación directa para el análisis de restos óseos humanos y reconstrucciones 3D con base en escaneos tomográficos computarizados para el estudio de fardos funerarios. El análisis óseo permitió un acercamiento a las dinámicas sociales de la población del común en el marco de los sistemas establecidos durante el imperio Wari, así como durante los desarrollos locales previos y contemporáneos al imperio de los Incas. Se expondrán los resultados del impacto de estas dinámicas sociales en aspectos de vulnerabilidad biológica, actividad física y causas de muerte de los pescadores, pastores, mujeres y niños de estos pueblos.

Wiesław Więckowski

Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

La complejidad social en la América precolombina desde una aproximación bioarqueológica: El caso del valle de Huarmey

La investigación en Castillo de Huarmey, llevados a cabo por los arqueólogos polacos y peruanos desde 2010, se basan no solo en la arqueología, sino también en la combinación de muchas ciencias y especialidades diferentes, incluida la bioarqueología. Esta última permitió una mirada completamente nueva a la estructura social precolombina. En el caso del Horizonte Temprano, los datos muestran un alto grado de igualitarismo, mientras que, en el caso de la época del Horizonte Medio, revelan diferenciación en el estatus social y el rol importante de la mujer en el imperio Wari. En esta ponencia presentaré brevemente las conclusiones más importantes de más de diez años de investigación bioarqueológica en este tramo de la costa norte del Perú.

Janusz Wołoszyn

Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

La complejidad social en Toro Muerto a través del estudio iconográfico

Prácticamente desde el inicio de sus investigaciones sobre las culturas precolombinas del área andina, el Dr. Krzysztof Makowski ha dedicado mucha atención a los estudios iconográficos. Su ponencia dada en Varsovia a mediados de la década de los noventa me hizo dedicarme durante los siguientes 20 años a este campo de investigación, abarcando una sección de la prehistoria peruana mucho más modesta que la de mi Maestro, a saber, sólo el Período Intermedio Temprano, especialmente la iconografía de la cultura Moche con especial énfasis en la complejidad social de esta cultura. Sin embargo, para no repetir los temas que me ocuparon hace unos años, en esta presentación me gustaría discutir los resultados preliminares de mi estudio sobre la iconografía de Toro Muerto, un sitio monumental con arte rupestre, y reflexionar sobre las implicaciones de este estudio para la discusión de las posibles interacciones de los grupos que utilizaron este sitio. Por último, me gustaría comentar la hipótesis arqueoastronómica sobre el uso de parte de este complejo y mencionar los primeros pasos de su camino hacia su inscripción en la lista del Patrimonio Mundial de la Unesco.

Organizatorzy/ Organisers:
Miłosz Giersz¹, Janusz Wołoszyn¹

¹Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland

**Sesja posterowa/
Posters Session**

Aleksandra Grzegorska¹, Marek Truszkowski², Elżbieta Jaskulska³

¹Wydział Archeologii, Szkoła Doktorska Międzydziedzinowa, Uniwersytet Warszawski, Polska

²Wydział Archeologii, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Warszawski, Polska

³Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Osteobiografia osobnika z grobu 106 w Chełmie

W 2015 roku podczas ratowniczych prac wykopaliskowych prowadzonych przy ul. Lubelskiej 72A w Chełmie odkryto pozostałości cmentarza o nieznannej afiliacji. Na podstawie zabytków archeologicznych określono, że był użytkowany między XIII a XVIII wiekiem.

Pośród wszystkich grobów odkrytych na stanowisku na szczególną uwagę zasługuje grób 106, w którym znajdowały się zmieszane kości ludzkie, w tym nosząca nietypowe zmiany czaszka należąca do dorosłego mężczyzny. Na tylnej części czaszki, na kości potylicznej, widoczne były ślady po trzykrotnym ugodzeniu ostrym narzędziem (być może mieczem bądź szablą). Nie są to jedyny ślady agresji międzyosobniczej widoczne na szczątkach osobnika z grobu 106. Na prawej kości ciemieniowej widoczne jest wgłębienie będące pozostałością po uderzeniu.

W celu odtworzenia osteobiografii mężczyzny z grobu 106, oprócz analizy osteologicznej skorzystaliśmy z możliwości nowych technologii. Czaszka została zeskanowana na Wydziale Archeologii. Na skanie 3D urazy czaszki były lepiej widoczne dzięki czemu można było prześledzić ich dokładny przebieg oraz ocenić kąt pod jakim padły ciosy.

Plakat ma na celu zaprezentowania wyników badań dotyczących osobnika z grobu 106. Pokazane zostanie, jak skany 3D wykorzystywane są w badaniach osteologicznych, i jak pomagają odpowiedzieć na zadawane przez bioarcheologów pytania.

Natalia Gryczewska

Wydział Archeologii, Szkoła Doktorska Międzydziedzinowa, Uniwersytet Warszawski, Polska

Tracing human activity in caves of Polish Jura with the use of lipid biomarkers

Polish Jura, a karstic region located in southern Poland, has a long history of archaeological research. Starting from the XIXth century, caves located there were explored by amateur archaeologist and exploited by local owners who sold cave sediments as a field fertilizer. Even though several important cave sites lost their uppermost layers of sediments or were thoroughly excavated for many years, Jura is still the key region for understanding the Palaeolithic human activity in Poland. However, the state of research calls for new methods that would help gaining results that could enhance our understanding of the complexity of ancient human presence and behaviour in cave sites as well as the context of it.

The poster aims at introducing a new project, focused on exploring the possibilities of using selected lipid biomarkers-sterols and bile acids- to reconstruct past human activity in caves of Polish Jura. Main objective of the study is to analyse sterols and bile acids in soil samples from stratigraphic sequences of selected Polish cave sites. These compounds, called "faecal sterol" have been for years successfully applied in various archaeological context, but rarely in caves.

Iwona Lewoc¹, Michał Pisz²

¹Studium Doktoranckie przy Wydziale Nauk o Kulturze i Sztuce, Uniwersytet Warszawski, Fundacja Terra Desolata, Polska

²Wydział Geologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

Wieloaspektowe badania weryfikacyjne wybranych stanowisk archeologicznych Suwalszczyzny

Obecna doktryna konserwatorska zakłada wykorzystanie nowoczesnych metod niewazyjnych w celu lepszego rozpoznania, oceny stanu zachowania, zadokumentowania oraz weryfikacji wcześniejszych ustaleń dotyczących stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru, przy jednoczesnym ograniczeniu metod destrukcyjnych.

Realizowany w latach 2021–2022 projekt zakłada weryfikację pięciu stanowisk archeologicznych związanych z osadnictwem bałtyjskim na Suwalszczyźnie. Zostały one wytypowane w wyniku konsultacji z pracownikami Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Suwałkach. W projekcie uwzględniono kompleks osadniczy w Osowej, stan. 1 i 2, osadę w Krzywólce, stan. 3, kurhany i grodzisko w Dzierwanach, stan. 1 i 5. Pierwszy etap prac zakładał weryfikację osiedla oraz cmentarzyska kurhanowego w Osowej.

Na posterze przedstawione zostaną: krótka charakterystyka poszczególnych stanowisk, wstępne wyniki badań przeprowadzonych w 2021 roku oraz informacje na temat prac zaplanowanych na kolejny rok.

Projekt dofinansowano ze środków Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu pochodzących z Funduszu Promocji Kultury, uzyskanych z dopłat ustanowionych w grach objętych monopolem państwa, zgodnie z art. 80 ust. 1 ustawy z dnia 19. listopada 2009 r. o grach hazardowych.

Michał Przeździecki¹, Adam Wawrusiewicz², Barbara Sałacińska³, Witold Grużdź³

¹Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

²Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Polska

³Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Polska

Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Założenia i wstępne rezultaty projektu

Obszary środkowego Mazowsza przez dziesięciolecia pozostawały poza głównym zakresem zainteresowań badaczy zajmujących się problematyką neolitu, a w szczególności dominujących tu ugrupowań subneolitycznych łączonych z różnie definiowanymi zjawiskami kulturowymi – „kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej typu Linin”, „horyzont lininski”, „kultura niemeńska”, czy w końcu „niemeński krąg kulturowy”. Tereny te, to także przestrzeń styk dwóch odrębnych kulturowo i środowiskowo regionów – pozostających, z jednej strony pod wpływem „klasycznych” ugrupowań neolitu agrarnego Europy Zachodniej, z drugiej zaś stanowiących dominium ostatnich ugrupowań łowiecko-zbierackich.

Prezentowany projekt jest próbą kompleksowej analizy stanowisk związanych z obecnością społeczności subneolitycznych na interesującym nas obszarze.

Karolina Rataj

Wydział Archeologii, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Warszawski, Polska

Zausznice we wczesnym i starszym okresie epoki brązu na ziemiach polskich

Na przestrzeni I i II OEB społeczności różnych kultur stosowały rozmaite kategorie ozdób, od ozdób rąk i nóg jak bransolety czy pierścionki, przez dekoracje szyi takie jak naszyjniki i wieloelementowe kolie, po różnego rodzaju aplikacje naszywane na elementy stroju, preferując ich konkretne typy. Pozwalało im to konstruować swoją tożsamość, sygnalizować zajmowaną przez jednostkę pozycję społeczną, płeć, przynależność do określonej grupy i determinowało jej odbiór.

Jednymi z najpopularniejszych ozdób, które występowały w grobach w badanym odcinku czasu, na ziemiach polskich, są zausznice. Wykonywane z brązu, miedzi, złota lub srebra służyły jako dekoracja głowy, zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Różne kultury, na różnym obszarze, stosowały rozmaite odmiany takich ozdób. Z jednej strony pojawiają się formy uniwersalne, o rozległym zasięgu występowania, z drugiej zaś typy charakterystyczne dla konkretnych obszarów

czy danej kultury jak np. zausznice o jednym końcu zwiniętym w spiralę charakterystyczne dla kultury strzyżowskiej. Celem prezentowanych badań jest próba prześledzenia jakie formy zausznic są stosowane przez konkretne kultury w danych okresach na ziemiach polskich, które odmiany dominują w grobach, a także czy istnieją formy przypisane do konkretnej płci.

Karel Innemée¹, Cristobal Calaforra-Rzepka², Dobrochna Zielińska³

¹Wydział Humanistyczny, Uniwersytet w Amsterdamie, Królestwo Niderlandów

²Badacz niezależny, Polska

³Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Polska

"Dobry Pasterz" z Misejda. Obraz w kontekście zmieniającego się krajobrazu kulturowego Trzeciej Katarakty Nilu

Kościół w Misejda został zarejestrowany w ramach prac powierzchniowych rejonu Mahas na obszarze Trzeciej Katarakty Nilu. Niezwykłość tej budowli polega na tym, że głównym wizerunkiem sanktuarium jest ryt naskalny z czasów przedchrześcijańskich, który najwyraźniej został zreinterpretowany jako przedstawienie Chrystusa.

Jak się wydaje, sam petroglif ze względu na swój monumentalny charakter, przypominający reliefy świątynne, miał istotne znaczenie dla ówczesnego społeczeństwa. Został umieszczony w rejonie granicznym pomiędzy Nubią Dolną a Górną, który przez wieki historii tego regionu miał znaczenie polityczne i administracyjne, o czym świadczą znaleziska z pobliskiego Tombos.

Ryt naskalny, jak i miejsce, w którym go wykonano, a potem zbudowano kościół, są świadectwem zmian politycznych oraz religijnych w tym regionie i te będą przedmiotem badań.

Projekt otrzymał dofinansowanie NCN (2019/35/B/HS3/02440) zaraz po wybuchu pandemii Covid-19, co znacząco wpłynęło na opóźnienie i ograniczenie dotychczasowych prac badawczych. Mimo tego, jak i niestabilnej sytuacji w Sudanie, do tej pory udało się zorganizować dwa sezony prac terenowych.